

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

Crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi.

Povjesnoumjetnički prikaz i konzervatorsko-restauratorski projekt

Irena Ravlić

ZAGREB, 2014.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

Crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi.

Povjesnoumjetnički prikaz i konzervatorsko-restauratorski projekt

Irena Ravlić

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Rad sadrži: 106 stranice, 40 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: *dominikanci, Čazma, Stjepan II, barok, obnova, rekonstrukcija*

Mentor: dr. sc. Predrag Marković, izv. prof. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Komentor: dipl. ing. arh., dr. sc. Zlatko Jurić, red. prof. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači:

Datum prijave rada:

Datum predaje rada:

Datum obrane rada:

Ocjena:

SADRŽAJ

UVOD	6
1. DOMINIKANCI NA PROSTORU KONTINENTALNE HRVATSKE – DOLAZAK I USPON REDA	8
2. POVIJESNI PREGLED ČAZME – OD OSNIVANJA ZBORNOG KAPTOLA SV. DUHA DO OSMANSKE OKUPACIJE	11
3. POVIJEST ISTRAŽIVANJA CRKVE SV. MARIJE MAGDALENE U ČAZMI	
3.1. Počeci znanstvenoga bavljenja crkvom – Đuro Szabo i Anđela Horvat	15
3.2. Zorislav Horvat – povijesne etape izgradnje te povijesna i povjesnoumjetnička interpretacija kompleksa	16
3.3. Josip Stošić – istraživanja Instituta za povijest umjetnosti	19
3.3.1. Povijesne etape izgradnje	19
3.3.2. Povijesna i povjesnoumjetnička interpretacija crkve – fenomen tornjeva ..	22
3.4. Vjekoslav Štrk – odnos dominikanske crkve sv. Marije Magdalene i kaptolske crkve sv. Duha u Čazmi	26
3.5. Tajana Pleše i Ana Azinović-Bebek – arheološka istraživanja Hrvatskoga restauratorskog zavoda	29
4. POVIJESNI PREGLED GRAĐEVINE	
4.1. Crkva u razdoblju srednjega vijeka – do provale Osmanlija	30
4.2. Crkva u razdoblju osmanske vlasti	33
4.3. Crkva u razdoblju nakon odlaska Osmanlija – barokna obnova crkve	35
5. ANALIZA PROČELJA I UNUTRAŠNOSTI CRKVE – RAZLUČIVANJE POJEDINIH ETAPA IZGRADNJE	37

6.	ANALIZA UTJECAJA I SRODNIH PRIMJERA S CRKVOM SV. MARIJE MAGDALENE U ČAZMI – TRAŽENJE PARALELA U DOMAĆOJ SREDINI I U ŠIROJ REGIJI	
6.1.	Utjecaj cistercitske arhitekture na crkvu sv. Marije Magdalene u Čazmi	40
6.2.	Povijesni kontekst i veze s Ugarskim Kraljevstvom – sudjelovanje kraljevske radionice na izgradnji Čazme?	46
6.3.	Traženje utjecaja i paralela među srodnim primjerima na prostoru kontinentalne Hrvatske	50
7.	POVIJEST KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKIH ISTRAŽIVANJA I ZAHVATA NA CRKVI	
7.1.	ISTRAŽIVANJA INSTITUTA ZA POVIJEST UMJETNOSTI (1990.-2001.)	57
7.1.1.	Početna istraživanja – valorizacija pojedinih etapa izgradnje te koncepcija obnove i prezentacije donesena u elaboratu <i>Župna crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi - spomenik kulture „0“ kategorije</i> (1991.)	57
7.1.2.	Nastavak istraživanja – 1991.-2001. – koncepcija obnove i prezentacije donesena u elaboratu <i>Crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi. Koncepcija obnove i prezentacije s rezultatima istraživanja i dokumentacijom</i> (2001.)	60
7.2.	KONZERVATORSKI ODJEL U BJELOVARU – IZVJEŠTAJ O RECENTNIM ISTRAŽIVAČKIM RADOVIMA (2012.-2013.)	65
7.2.1.	Metode istraživanja postojećega stanja i načini intervencije	65
7.2.2.	Modeli prezentacije po Ivi Maroeviću te teorijsko tumačenje pojma rekonstrukcije po Tomislavu Marasoviću i Michaelu Petzetu	67

7.2.3. Projekt obnove crkve – projektna dokumentacija Konzervatorskoga odjela	
u Bjelovaru	70
8. ZAKLJUČAK	75
SLIKOVNI PRILOZI	76
POPIS REPRODUKCIJA	98
BIBLIOGRAFIJA	103
POPIS ARHIVSKIH IZVORA	106

Uvod

Negdje istodobno s osnivanjem Nove Čazme (*Chasma novus*) i utemeljenjem Zbornoga kaptola sv. Duha (*Capitulum Collegiate ecclesie Sancti Spiritus de Chasma*) 1232. godine, zagrebački biskup Stjepan II u njoj osniva i dvije važne crkve, kaptolsku crkvu sv. Duha i Sv. Mariju Magdalenu, redovničku samostansku crkvu dominikanskoga reda.

Crkva sv. Marije Magdalene trobrodna je građevina, izduženoga tlocrta u obliku križa, čiji se glavni brod sastoji se od pet traveja, a usmjeren je prema razmjerno malom pravokutnom svetištu, čije bočne kapele izvana stvaraju dojam transepta. Uz treći travej glavnoga broda smješteni su masivni zvonici, a između transepta-kapela i zvonika nalaze se dva dosta kraća bočna broda. S južne strane svetišta pridodana je sakristija, najrecentniji dio građevine.

Današnji unutrašnji izgled crkve gotovo je u potpunosti rezultat barokne obnove koja je uslijedila nakon oštećenja koja je crkva pretrpjela zauzimanjem mjesta od strane Osmanlija te manjih intervencija koje su se dogodile za vrijeme 19. i početkom 20. stoljeća.

Njezino netipično tlocrtno rješenje, za kojega ne postoji jasan izravan uzor kako u regiji tako ni izvan nje, jedinstven, ne samo među crkvenom arhitekturom dominikanskoga reda, u koju se ne uklapa ni svojom tipologijom ni prebogatom dekoracijom na fasadi, nego i među crkvenom arhitekturom toga razdoblja uopće, otvorio je brojna pitanja koja su, usprkos velikom interesu istraživača za ovu građevinu, ostala još uvijek u velikoj mjeri neodgovorena. Otvorenim je ostalo i pitanje dolaska samih dominikanaca u Čazmu te točna godina osnutka samostana i početka izgradnje crkve, kao i još uvijek neutvrđeno porijeklo samih graditelja. Također je još uvijek dosta nejasno i samo egzistiranje građevine u razdoblju srednjega vijeka, kronologija i precizna datacija pojedinih etapa njezina razvoja te porijeklo i uzori za ove prostore netipična tlocrtna rješenja, kao i njegovih pojedinih arhitektonskih elemenata.

U radu će se stoga propitati neke od ključnih teza koje se u dosadašnjoj literaturi o crkvi protežu, kao i argumenti na kojima se one temelje, pokušat će se iznijeti pregled povijesti istraživanja crkve i dati povijesni pregled građevine. Razlučivanjem pojedinih etapa izgradnje, analizom pročelja i njezine unutrašnjosti, pokušat će se pronaći utjecaji i srodni primjeri s njom, promatrati je u kontekstu domaće sredine, ali je pokušati uklopiti i u prostor šire regije. Na kraju, prikazat će se povijest konzervatorsko-restauratorskih istraživanja i zahvata na crkvi te projekt njezine buduće obnove i prezentacije, kao i argumenti na kojima se ona temelji. Istraživanja vođena od strane *Instituta za povijest umjetnosti*, a onda i *Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru* rezultirala su otkrivanjem i razlučivanjem brojnih fragmenata pojedinih etapa izgradnje crkve, na njezinim pročeljima i u samoj unutrašnjosti te su rezultirala sveobuhvatnom obnovom, prije svega njezinoga vanjskog dijela, čija će se ispravnost i argumentiranost kroz daljnji rad pokušati kritički razmotriti.

1. Dominikanci na prostoru kontinentalne Hrvatske – dolazak i uspon reda

Dominikanci su prosjačko-propovjednički red, kojega je 1215. godine utemeljio španjolski kanonik Dominik de Guzman (1170.-1221.), na temelju regule sv. Augustina, a nastao je kao reakcija na heretičke pokrete u južnoj Francuskoj na prijelazu 12. u 13. stoljeće. Od samog utemeljenja dominikanski red dobiva ključnu zadaću promicanja ispravnog katoličkog nauka i borbe protiv krivovjerja, a ta funkcija bila je ključna i za širenje mreže njihovih samostana na prostoru Hrvatske.

Istodobno s dolaskom dominikanskoga reda na obale Jadranskoga mora, uspostavljaju se prve dominikanske redovničke zajednice i na prostoru sjeverne Hrvatske.¹ Međutim, dok na prostoru jadranske Hrvatske nailazimo na dobro sačuvane materijalne dokaze postojanja ovoga reda, koji je, uz onaj franjevački, bio značajni promicatelj novoga ranogotičkog stila u arhitekturi, na prostoru sjeverne Hrvatske ti dokazi su znatno oskudniji. Jedan od bitnih razloga tomu su osmanska osvajanja čiju invaziju dominikanski red, na ovim prostorima Hrvatske, ne uspijeva nadživjeti.

Pavao Dalmatinac, prior dominikanskog samostana i profesor prava na Sveučilištu u Bolonji, zajedno s Poljakom Sadokom i još trojicom braće, koji su mu se pridružili na njegovom putu za Ugarsku, smatra se utemeljiteljem Dominikanske provincije Hrvatsko-ugarskoga kraljevstva, osnovane 1221. godine.² Utemeljili su prve dominikanske samostane u ovom dijelu kraljevstva, najprije u Ugarskoj, a potom i u kontinentalnoj Hrvatskoj, koji su od početka imali jasan zadatak širenja ispravnog katoličkog nauka i borbe protiv krivovjerja.

Prvi dominikanski samostan osnovan u kontinentalnoj Hrvatskoj, na prostoru Zagrebačke biskupije, bio je onaj u Zagrebu (Sv. Nikola, 1226.), a smatra se kako su ubrzo nakon njega

---

¹ VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, 2011: 32

² KRASIĆ, 1997: 7-9

osnovani i samostani u Čazmi, Dubici, Bihaću, Marči, Bosanskoj Krupi, Jasterbarskom i Gradiću kod Bosiljeva.³

Istočnije od toga, na prostoru koji je pripadao Pečujskoj biskupiji, osnivaju se samostani u Virovitici, Požegi i Gorjanu.⁴

Od ovih spomenutih, a u izvorima potvrđenih dominikanskih samostana na prostoru Zagrebačke i slavonskog dijela Pečujske biskupije, sačuvalo se samo pet lokaliteta, Jasterbarsko, Zagreb, Gorjan, Požega i Čazma, s tim da je ostatke arhitekture iz vremena dominikanskog reda moguće prepoznati samo na tri, Jasterbarskom, Čazmi i Gorjanu.⁵

Neki istraživači vjeruju kako je brzom širenju dominikanskoga reda na prostoru hrvatskoga dijela kraljevstva pridonijela njihova veza s kraljevskom obitelji, kraljem Belom IV i njegovim mlađim bratom, hrvatskim hercegom Kolomanom (1226.-1241.). U svojem političkom naumu da, iskorijenivši na ovim prostorima prisutna krivovjerja, ostvare čvrste veze s papom Grguru IX, kraljevska obitelj upravo u dominikancima pronalazi svoga jakog saveznika. U tu svrhu osnivaju se dominikanski samostani na području međuriječja Save i Drave, a potom i na prostoru Bosne, a od svog se dolaska dominikanci jako vezuju uz vladarsku obitelj i ugarski dvor.⁶

Ključna osoba u tadašnjem političkom i crkvenom životu ovih prostora, uz kralja Belu IV i hercega Kolomana, bio je i zagrebački biskup Stjepan II (? , oko 1190/95 – Čazma, 1247.)

Stjepan II, dotadašnji dvorski kancelar hrvatsko-ugarskoga kralja Andrije II, izabran je i ustoličen za zagrebačkog biskupa 1225. godine, po preporuci ugarskoga dvora i uz pristanak ugarske crkvene hijerarhije, zamijenivši u toj funkciji svoga nasljednika, Stjepana I.

Novoizabranog biskupa tada je dočekala gospodarski osiromašena i zapuštena Zagrebačka biskupija, čiji će se oporavak i prekretnica dogoditi upravo za vrijeme njegova biskupovanja.

---

³ KRASIĆ, 1997: 8

⁴ KRASIĆ, 1997: 8

⁵ VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, 2011: 35

⁶ VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, 2011: 36

Upravo on u Hrvatsku dovodi franjevence, dominikance i pavline, a u povijesti je ostao upamćen kao veliki promicatelj sustavne pismenosti na području srednjovjekovne Slavonije.⁷ Pod njegovim pokroviteljstvom osnivaju se dominikanski samostani na cjelokupnom biskupijskom području, a sam biskup postaje njihovim ključnim promicateljem i saveznikom. Osim toga, bio je privržen kralju Beli IV i hercegu Kolomanu, s kojim je dijelio političke ambicije sjedinjenja zagrebačke biskupije sa splitskom nadbiskupijom, na čelu koje bi bio upravo Stjepan II.⁸

Dominikanski red stoga kroz cijelo 13. i početak 14. stoljeća postaje jedan od najutjecajnijih čimbenika u crkvenom i svjetovnom životu ovoga dijela kraljevstva, a do postepenoga opadanja njihove moći dolazi tijekom 15. i 16. stoljeća, prvenstveno zbog osmanske opasnosti, koja je za posljedicu među ostalima imala i nazadovanje urbaniteta i civilnog života, jednog od ključnih preduvjeta djelovanja ovoga reda.⁹

---

⁷ MATIJEVIĆ SOKOL, 2011: 1

⁸ VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, 2011: 36. Taj se događaj u povijesnoj literaturi različito tumačio; Nada Klaić (Zagreb u srednjem vijeku, Zagreb, 1982, 382.) tvrdi kako Stjepan stvara s hercegom Kolomanom plan prema kojemu Stjepan treba preuzeti splitsku metropoliju te bi tako splitska nadbiskupija i metropolija zamijenila kaločku nadbiskupiju i zagrebački bi se biskup oslobodio crkvene podložnosti ugarskog metropolite dok s druge strane Lelja Margetić (Zagreb i Slavonija, Zagreb, 2000, 86) smatra da je Koloman želio zagrebačku biskupiju učiniti metropolijom kojoj bi podredio splitsku nadbiskupiju.

⁹ VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, 2011: 34

2. Povijesni pregled Čazme – od osnivanja Zbornog kaptola do Osmanlijske okupacije

Prvi put Čazma se spominje 1094. godine, kada kralj Ladislav, prilikom osnivanja Zagrebačke biskupije, njegovom biskupu u posjed daje Čazmu. Stečena imanja novoosnovane biskupije potvrđuje kralj Emerik poveljom iz 1201. godine, a svega nekoliko desetljeća nakon, 1223. godine tadašnji zagrebački biskup Stjepan I, iz danas još do kraja neutvrđenih razloga, sa svojom vojskom napada Staru Čazmu (*Chasma vetus*) koja se nalazila se na području današnje Ivanske te spaljuje crkvu sv. Ivana i ubija svećenstvo.¹⁰

Nedugo nakon uništavanja Stare Čazme, Stjepan II, koji na mjesto zagrebačkog biskupa dolazi 1225. godine, osniva Novu Čazmu (*Chasma novus*) i u nju prenosi sjedište arhiđakonata. U Čazmi 1232. godine utemeljuje Zborni kaptol sv. Duha (*Capitulum Collegiate ecclesie Sancti Spiritus de Chasma*) s dvanaest kanonika kojemu daje status pomoćnoga središta Zagrebačke biskupije i predodređuje ga za vjersko i kulturno središte Čazmanskog arhiđakonata.¹¹ Novoosnovanom kaptolu biskup dodjeljuje posjede, kmetove i druge prihode, a osim osnovne obveze pomaganja biskupu u obnašanju njegove službe i obavljanja bogoslužja, Kaptol je vjerojatno od samog osnutka obavljao službu kao vjerodostojno mjesto (*locus credibilis*).¹² Kasnijim raznim donacijama od strane zagrebačkoga biskupa, domaćega plemstva i hrvatsko-ugarskih kraljeva, proširivao je opseg svojih posjeda.

Čazma je od svoga osnivanja bila sjedište nekoliko redovničkih zajednica te rezidencijalno mjesto samog biskupa i kao takvo će ostati, za generacije zagrebačkih biskupa, sve do vremena osmanskih osvajanja. Iako joj biskupi već krajem 13. stoljeća daju status slobodnoga mjesta s vlastitom lokalnom upravom, definicija mjesta kao primarno vjerskog središta, u velikoj mjeri određuje tijek njezine povijesti. Za vrijeme biskupa Stjepana II čazmanski

---

¹⁰ Svi povijesni podaci preuzeti iz: ŠTRK, 2001: 23

¹¹ GULIN, 2001: 51-55

¹² GULIN, 2001: 56-57

arhiđakonat imao je ukupno 56 župa, a sama Čazma crkve, samostane, kaptolske zgrade, kurije i biskupsku palaču.¹³

Stjepan II u Čazmi osniva dvije važne crkve, kolegijalnu crkvu sv. Duha i Sv. Mariju Magdalenu, redovničku samostansku crkvu dominikanskoga reda. Gotovo svi istraživači prenose podatak kako biskup Stjepan II, s namjerom da iskorijeni krivovjerje u svojoj dijačezi, u Čazmu poziva dominikance već 1229. godine. S obzirom na to da se čazmanski dominikanci u povijesnim ispravama spominju tek između 1234. i 1238. godine, kada sudjeluju s hercegom Kolomanom u pohodu na patarene u tadašnjoj Bosni, nejasno je od koga se taj podatak preuzima i na osnovu čega se dalje prenosi.¹⁴ Sudeći po povijesnim izvorima točan dolazak dominikanaca u Čazmu ne može se sa sigurnošću odrediti. Kako je već ranije spomenuto, osnivačem samostana smatra se Pavao Dalmatinac, kojemu je sam utemeljitelj dominikanskoga reda, sv. Dominik, povjerio osnivanje Ugarsko-hrvatske dominikanske provincije i svih samostana na njenom području.

Nekako se od početka nameće pitanje iz kojeg razloga baš na ovom mjestu zagrebački biskup utemeljuje Zborni kaptol, odnosno novi centar svoje biskupije. Čazma, osim što je bila biskupski posjed, nije imala nikakvu drugu povijesnu važnost, kako za biskupiju tako ni za biskupa osobno.

Neki istraživači tako smatraju da je za osnivanje Zbornog kaptola u Čazmi najzaslužniji njezin dobar strateški položaj. Još od vremena sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe i vladavine kralja Kolomana, dvije su izrazito važne ceste bile glavna komunikacija kralja i hrvatskog dijela kraljevstva. Prva od njih vodi od Drave preko Križevaca, Vrbovca, Zagreba prema moru i Rijeci, a druga od Koprivnice preko Čazme, Siska i Topuskoga do Knina i

---

¹³ BUTURAC, 1979: Buturac, 68

¹⁴ ŠTRK, 2001: 24

Splita. Ova druga cesta, mnogo važnija jer povezuje sjever i jug zemlje, nazivala se i Čazmanskom cestom. Stoga, upravo ovaj strateški važan položaj Nove Čazme, po jednim tumačenjima je bio razlog njezinoga osnivanja.¹⁵ Središte biskupije, Zagreb, nalazio se na njezinoj periferiji, dok je položaj Nove Čazme bio takav da se pokazala kao prirodni centar od kojega je mnogo lakše upravljati biskupijom. S druge strane, biskup je na ovim područjima imao brojne posjede (Ivanić, Gradec, Dubrava, Garešnica), na kojima je dugo boravio. Upravo zbog toga, kako bi imao centar od kojega bi upravljao biskupijom i svojim posjedima, dao je u novoosnovanom čazmanskome naselju sagraditi svoju rezidenciju, biskupski dvor, koji se kasnije pretvorio u tvrđavu i postao središte obrane, prije svega od osmanskih neprijatelja.

Ipak ove iznijete pretpostavke ne mogu se uzeti do kraja kao vjerodostojne. Ostaje otvoreno pitanje, ukoliko je izabrao Čazmu zbog njezina strateškoga položaja, iz kojeg se razloga nije odlučio za neko drugo, u dotadašnjoj povijesti zagrebačke biskupije mnogo važnije središte, strateški također povoljno, kao što su primjerice Topusko ili Sisak, koja također pripadaju ruti takozvane Čazmanske ceste.

U svojoj ispravi izdanoj prilikom osnivanja Kaptola 1232. godine, sam biskup navodi kako je primarni razlog njegova osnivanja vršenje bogoslužja, ali i taj da se stanovništvo toga kraja, koje je bilo u vjerskom i kulturnom smislu zaostalo, poduči i kulturno uzdigne.¹⁶

Osnivanjem Kaptola na jednom neurbaniziranom području, među zaostalim i neobrazovanim stanovništvom, tako je moglo biti potaknuto namjerom da novoosnovano i urbanizirano naselje s kaptolom i prepoziturom bude jedna vrsta početka bolje razine života, širenja pismenosti i sveukupnoga prosvjećivanja stanovništva.¹⁷ Ipak, ova tvrdnja u biskupovoj ispravi više se čini kao svojevrсно opće mjesto nego kao stvarni povod i objektivni razlog koji stoji iza osnivanje ovoga Kaptola. Moguće je da je biskupov naum bio, dovođenjem

---

¹⁵ BUTURAC, 1979: 67

¹⁶ BUTURAC, 1979: 68

¹⁷ MATIJEVIĆ SOKOL, 2011: 4

redovničkih zajednica i urbaniziranjem ovoga područja, obrazovati puk, ali da je to bio primaran razlog njegova osnivanja, teško je potvrditi.

Kroz čitavo razdoblje srednjega vijeka Kaptol je bio obdarivan brojnim i značajnim posjedima te iako su njegovi kanonici imali primarno obvezu služenja bogoslužja, obnašali su i brojne druge javne i administrativne poslove. Iako se smatra da je rad Kaptola započeo i ranije, prva sačuvana izdana isprava datira se tek 1246. godine, kada Kaptol popisuje međe posjeda Zdenča, navodeći u njoj imena zagrebačkoga biskupa Stjepana II i ostalih njegovih kanonika.¹⁸ Svu djelatnost oko uređivanja zemljišta, prodaje i darivanja posjeda te ostalih pravnih poslova stoga su obnašali upravo kanonici Zbornoga kaptola, za to dobivajući određeni prihod.¹⁹

Iako je u literaturi donekle pisano i objašnjeno osnivanje Kaptola, njegove funkcije i načina djelovanja, pitanje samoga razloga njegova osnivanja nije dokraja razriješeno i istraživači su se samo u manjem dijelu njime bavili. Stoga, ovo važno pitanje i dalje ostaje otvoreno.

Osmanlije na čazmanski prostor dolaze još 1476. godine, a prva veća stradanja događaju se 1532 te 1544. godine kada Ulama-paša spaljuje Čazmu. U tom teškom razdoblju neprekidnih osmanlijskih pustošenja i provala, 1537. godine dominikanci zauvijek napuštaju Čazmu. Nekoliko godina iza, točnije 1548. godine, Čazmu je trajno napustio i Zborni kaptol. U razdoblju između 1552. i 1559. godine mjesto postaje središte Čazmanskoga sandžaka da bi ga 1559. godine Malkoče-beg uništio i sa svojom vojskom trajno napustio.²⁰ Iako s odlaskom Osmanlija započinje vrijeme obnove Čazme, ona nikada više neće zadobiti onu ulogu i važnost koju je imala u vremenima prije njihove okupacije.

---

¹⁸ SMIČIKRAS, 303-304

¹⁹ BUTURAC, 1979: 49

²⁰ Kronologija osmanskih napada na Čazmu preuzeta iz: ŠTRK: 2011, 43-45

3. Povijest istraživanja crkve sv. Marije Magdalene u Čazmi

3.1. Počeci znanstvenoga bavljenja crkvom – Đuro Szabo i Anđela Horvat

U znanstvenu literaturu temu čazmanske crkve sv. Marije Magdalene uveo je Đuro Szabo, govoreći o njoj kao o nekoć dominikanskoj crkvi s razmjerno malim pravokutnim svetištem, u kojemu prepoznaje karakteristiku cistercitske arhitekture. Dvije uže kapele koje se nalaze uz drugi i treći travaj glavnoga broda pripisuje srednjovjekovnoj fazi, dok zvonike smatra kasnijim intervencijama.²¹

Anđela Horvat, referirajući se na Szabu, ističe kako ipak nije uočio romanički karakter građevine, već ju je stilski pripisao gotici. Za razliku od njega ona smatra kako veliki dio tlocrta odražava romaničku koncepciju. Ističe i popisuje i gotičke detalje te je konačno stilski određuje kao građevinu prijelaznog romaničko-gotičkoga stila.²²

Anđela Horvat je i prva koja se u većoj mjeri dotakla barokne faze crkve, iščitavajući iz vizitacija 17. i 18. stoljeća njezino stanje i obnovu koja je uslijedila nakon odlaska Osmanlija. Ističe specifično tlocrtno rješenje crkve koje nema paralele među ostalim primjerima u kontinentalnoj Hrvatskoj. Preuzima izvorno Szabinu tvrdnju o utjecaju cistercitske arhitekture, koji se prije svega vidi u pravokutnom, razmjerno malom, svetištu crkve. U tome ide još dalje od Szabe te paralele za takvo tlocrtno rješenje nalazi među ostalim cistercitskim crkvama, od kojih spominje onu u Petrovaradinu i Kostanjevici, a osobite srodnosti nalazi s mađarskim primjerima cistercitske arhitekture, posebno s opatijom u Apatfalvi.²³

Njezina osobita zasluga je i ta što je prva koja je u proučavanje crkve sv. Marije Magdalene u Čazmi pokušala uključiti širi kontekst. Čazmansku je crkvu vidjela kao plod različitih veza

---

²¹ SZABO, 1916: 348-353

²² HORVAT, A, 1979: 139-140

²³ HORVAT, A, 1979: 146-148

koje su se tada širile i ispreplitala na europskom tlu, pokušala je njezinu gradnju dovesti u vezu s cjelokupnom cistercitskom arhitekturom na bližem prostoru, vidjeti je kao dio veće graditeljske aktivnosti koja se na prostoru sjeverne Hrvatske u to vrijeme događa zaslugom zagrebačkog biskupa Stjepana II, a moguće prepozita Hugrina, pariškoga studenta, koji se tada nalazio na čelu čazmanskoga Kaptola.²⁴ Time je otvorila brojna pitanja, moguće pravce istraživanja i put za jednu sveobuhvatniju interpretaciju čazmanskog kompleksa, tražeći u otkrivanju poticaja za gradnju dominikanske crkve sv. Marije Magdalene uključivanje širega konteksta.

3.2. Zorislav Horvat – povijesne etape izgradnje te povijesna i povjesnoumjetnička interpretacija kompleksa

Nadovezujući se na tvrdnju Anđele Horvat kako je riječ o najznačajnijem sakralnom objektu kontinentalne Hrvatske, Zorislav Horvat, u svom znanstvenom bavljenju ovom crkvom, više puta ističe njezin specifičan tlocrt, izuzetan u našoj srednjovjekovnoj sakralnoj arhitekturi.²⁵

Razlikuje dvije srednjovjekovne faze gradnje crkve, prije barokizacije, koja je uslijedila nakon napuštanja Čazme od strane Osmanlija. Prvotno je ona imala dugački brod, prekriven ravnim stropom, svetište i kapele-transept koji su bili svođeni te zvonike u prizemlju spojene s glavnim brodom. Svođene dijelove crkve izvana su podupirali kontrafori.

Crkva je kasnije, najvjerojatnije još u 13. stoljeću, nakon provale Tatara, proširena na način da je dobila bočne brodove između zvonika i transepta, koji najvjerojatnije nisu bili svođeni, već su imali ravni strop ili otvoreno krovništvo. Smatra kako je navedeno proširenje crkve

---

²⁴ HORVAT, A, 1979: 149-150

²⁵ HORVAT, Z, 1980: 5

izvedeno u obliku tzv. bazilikalne dvorane, s relativno malom razlikom između visina glavnog i bočnih brodova te stoga glavni brod nema direktno osvjetljenje, a sva su tri broda pokrivena zajedničkim krovom. Upravo u to vrijeme, negdje sredinom 13. stoljeća, počinju se graditi dvoranske propovjedničke crkve, stoga se ovakvo rješenje čazmanske crkve, može promatrati u tom kontekstu.²⁶ (Slika br. 1)

Smatra kako je riječ o građevini koja je dio šire graditeljske aktivnosti povezane s osobom zagrebačkog biskupa, Stjepana II i cistercitima. Crkvu sv. Marije Magdalene stoga vidi kao zajednički proizvod dominikanaca i cistercita, djelo cistercitskih graditelja, ali uz naputke dominikanaca. S obzirom na to da je riječ o tridesetim godinama 13. stoljeća, vremenu kada se tek formira tip propovjedničke crkve i kada još nema točno propisanih obrazaca toga arhitektonskoga tipa, dominikanci su vjerojatno imali ulogu davanja uputa koja su proizlazila iz regule njihova reda. Time objašnjava romanički prozori na glavnom brodu, kao i cjelokupni romanički duh glavnoga broda, koji je dobro odgovarao svjetonazoru prosjačkoga reda i težnji za jednostavnošću koju su zagovarali. Svjesno pojednostavljivanje arhitekture koje proizlazi iz nauke prosjačkih redova, ovdje je najbolje primijenjeno u glavnom brodu, koji je donekle u suprotnosti sa već tada stilski gotičko oblikovanim svetištem.²⁷

Tim središnjim postulatima prosjačkih redova Zorislav Horvat objašnjava i upotrebu opeke, građevinskoga materijala koji je bio najčešći upravo u južnoj Francuskoj, kraju koji je izrodio dominikanski red. Međutim, vidljivu nesigurnost u upotrebi opeke i variranje formata opeka, Horvat objašnjava neznanjem cistercitskih majstora da izrade ili primijene odgovarajući format opeke. Majstor koji je tehnologiju gradnje opekama znao došao je po svemu sudeći

---

²⁶ HORVAT, Z, 1980: 9-10

²⁷ HORVAT, Z, 1980: 16-17

kasnije i to iz drugog kruga pa stoga podvlači mogući lombardski utjecaj koji je u Čazmu mogao doći direktno ili posredno preko Njemačke ili Francuske.²⁸

Jednako kao i Anđela Horvat, i Zorislav Horvat ne promatra dominikansku crkvu u Čazmi kao izoliranu pojavu, već je nastoji uključiti u društveni, politički i vjerski kontekst toga vremena, u Hrvatskoj, ali i šire. Smatra kako osnivanje čazmanskog kaptola i dovođenje dominikanaca u Čazmu treba promatrati kao svojevrsni crkveni, a onda i politički program, borbe protiv bogumila, ali i crkvenih struktura u Mađarskoj, kojima je hereza na ovim prostorima bila izgovor za otvoreno miješanje u ovlasti zagrebačkog biskupa. Zagrebačkom biskupu to je bio povod za relativno brzu izgradnju dominikanske crkve u novoosnovanom naselju.²⁹ Navodeći te razloge Zorislav Horvat ipak prelazi preko činjenice da se dolazak dominikanaca i osnivanje njihovoga samostana u Čazmi ne može sa sigurnošću datirati, odnosno nije utvrđeno je li samostan osnovan prije ili nakon dovođenja Zbornoga kaptola u Čazmu.

---

²⁸ HORVAT, Z, 1980: 9

²⁹ HORVAT, Z, 1980: 17

3.3. Josip Stošić – Istraživanja Instituta za povijest umjetnosti

3.3.1. Povijesne etape izgradnje crkve

Arheološka istraživanja predvođena Zavičajnim muzejom Čazme i u suradnji s Institutom za povijest umjetnosti te Institutom za građevinarstvo Hrvatske, provedena su 1991. godine. Tada se pristupilo otvaranju šest arheoloških sondi koje su trebale razjasniti i potvrditi određene pretpostavke povijesnoga razvoja crkve. Iako sondiranje nije dalo preciznije potvrde za pojedine faze razvoja građevine, povijesno-umjetnička istraživanja Josipa Stošića pokušala su razjasniti njezine pojedine etape.

Stošić ne dvoumi kako je crkva sv. Marije Magdalene dominikanska crkva, a iako se kao takva spominje tek 1241. godine, sam istraživač vrijeme početka njezine izgradnje stavlja nešto ranije, ne navodeći precizniju dataciju.³⁰

Povijesni razvoj izuzetno složenoga arhitektonskog objekta, koji nastaje kao rezultat niza graditeljskih intervencija tijekom stoljeća svoga postojanja, Josip Stošić pokušava raščlaniti na šest graditeljskih etapa. Prve tri događaju se za vrijeme trajanja srednjega vijeka, a posljednje se tri odnose na intervencije koje crkva zadobiva u vremenu baroka i historicističke intervencije.

1. Prvotna, romanička crkva, bila je jednobrodna građevina s istočnim patuljastim transeptom nad čijim se krilima izdizao par zvonika. Crkva je završavala apsidom ili pravokutnim svetištem, a prostor broda, sa svake strane, osvjetljavala su tri prozora.³¹

---

³⁰ STOŠIĆ, 1991: 1

³¹ STOŠIĆ, 1991: 2

2. Do prvoga proširenja crkve po Stošiću najvjerojatnije dolazi kako bi se bolje zadovoljila funkcija propovjedničke crkve. Tada je građevina, za nešto više od svoje prvobitne dužine, produžena prema istoku, zadržavši istu širinu broda. Na istočnom dijelu dobila je patuljasti transept i pravokutno svetište, na čijem se začeljnom zidu nalazila velika rozeta koja je osvijetljivala čitav prostor kora, dok je u svako krilo transepta svjetlo dolazilo kroz par romaničkih prozora. Za vrijeme ove pregradnje građevina dobiva novi, zapadni portal te iznad njega monumentalnu rozetu. Jednakim rozetama zamijenjen je srednji par romaničkih prozora broda ispred zvonika. Svetište i krila istočnog transepta bila su nadsvođena križno-rebrastim svodom, a izvana su ih na uglovima podupirali kontrafori. Stilski, ovu je etapu izgradnje Stošić okarakterizirao kao romaničko-gotičku, gdje osnovni romanički korpus građevine dobiva određene gotičke elemente, prije svega dekorativne, ali i određene za gotiku karakteristične principe gradnje, kao što je križno-rebrasti svod u svetištu i krilima transepta te kontraforni sustav izvana.³²

3. U trećoj etapi izgradnje, prostori između transepta i zvonika prvo su, izgradnjom po jednog uzdužnog zida, zatvoreni i pretvoreni u pomoćne prostorije, da bi onda uspostavljanjem arkada na mjestu ranijeg uzdužnog zida ti prostori bili pretvoreni u bočne brodove. Brodovi su bili križno-rebrasto nadsvođeni, a svodovi su korespondirali s istim brojem lukova arkada. S obzirom na to da su ovim zahvatima izvorni prozori glavnoga broda uklonjeni, u perimetralnim zidovima se otvaraju novi veliki prozori kojima je svjetlo kroz bočne brodove prodiralo u glavni.

Takva trobrodna srednjovjekovna crkva s pravokutnim svetištem, transeptom i zvonicima, teško oštećena, ipak je uspjela preživjeti osmanska osvajanja. Nakon povlačenja Osmanlija iz

---

³² STOŠIĆ, 1991: 2

Čazme, nije se odmah pristupilo sveobuhvatnoj obnovi te crkva čitavo jedno stoljeće nije bitno mijenjala svoj izgled već su se samo sanirala oštećenja.³³

4. Tijekom četvrte etape u izgradnji, odnosno za vrijeme ranobarokne obnove, crkva, obnavljani svod u svetištu dobiva oblik uzdužne bačve s dva para susvodnica, a Stošić tada pretpostavlja i moguću izmjenu svoda u južnom brodu i krilu transepta. Južna rozeta zamijenjena je s velikim prozorom na bočnom zidu broda ispred zvonika, a unutrašnjost crkve je obijeljena i oslikana.³⁴

5. Prostor građevine definitivno je oblikovan zahvatom u sljedećoj, petoj etapi izgradnje, zrelobaroknom obnovom crkve. Tada ona dobiva novi svodni sustav, nove prozorske otvore koji su uspostavljeni tako da u potpunosti korespondiraju s tjemena svodova. Ispod poda glavnoga broda, čitavim njegovim istočnim dijelom, uspostavljena je trobrodna kripa oblikovana kao jedinstveni prostor, čiji se uzdužni bačvasti svodovi oslanjaju na uzdužne arkade, koje nose četiri para stupova, a na prijelazu broda u svetište uspostavljena je i manja kripa, također bačvasto nadsvođena. Čitava crkva tada je nanovo popločana, kvadratnim opekama-pločama, a natpis na monolitnoj ploči, koja označava ulaz u kriptu i koja nosi ime Joanes Jambrekovics i godinu 1747., vjerojatno označava završetak ove obnove.

Dvadesetak godina kasnije dolazi do još nekih intervencija u interijeru crkve, u samom zapadnom dijelu broda gradi se podignuti kor, a u južnom kutu, između transepta i svetišta, sakristija.³⁵

6. U posljednjoj etapi izgradnje, za vrijeme historicističke dogradnje, dolazi do povišenja zvonika te podizanja njihovih šiljastih krovova. Na svakom su katu, sa svih slobodnih strana,

---

³³ STOŠIĆ, 1991: 2-3

³⁴ STOŠIĆ, 1991: 3

³⁵ STOŠIĆ, 1991: 3-4

dobili velike neorenesansne prozore. Velike intervencije su u to vrijeme ostvarene i u artikulaciji pročelja, a jedna od najrecentnijih intervencija na crkvi bilo je povišenje sakristije.³⁶ (Slika br. 2)

Nešto kasnije i sam Stošić promijenit će vlastitu koncepciju razvoja crkve u vremenu srednjega vijeka te će se prikloniti tvrdnji kako je srednjovjekovni sklop crkve nastao u ipak samo dvije graditeljske etape koje su u kratkom vremenskom rasponu slijedile jedna za drugom.³⁷

U prvoj etapi crkva je izgrađena kao jednobrodna zreloromanička građevina, koja je obuhvaćala zapadno pročelje s parom zvonika, a na istočnom dijelu završavala s pravokutnim svetištem. Između njega i južnoga zvonika nalazila se sakristija.

U drugoj etapi svetište prvotne crkve je porušeno, a ona je dograđena u dugu trobrodnu građevinu s transeptom širih krila i pravokutnim svetištem na istoku.³⁸

3.3.2. Povijesna i povjesnoumjetnička interpretacija crkve – fenomen tornjeva

S obzirom na činjenicu da je sve do vremena osmanskih osvajanja crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi bila dominikanska crkva, a da je za dominikanske crkve par tornjeva na pročelju više nego neuobičajena pojava, Stošić se od početka svoga bavljenja ovom crkvom usredotočio na ovaj fenomen. Dominikanske crkve uobičajeno grade jedan toranj na pročelju te je i po tome crkva sv. Marije Magdalene iznimka u našoj sredini.

---

³⁶ STOŠIĆ, 1991: 4-5

³⁷ STOŠIĆ, 2001: 69

³⁸ STOŠIĆ, 2001: 69-71

Prije dolaska dominikanaca, neki istraživači ističu kako je na ovom području postojao raniji samostan premonstrata, kako navodi Josip Baturac, dok Vjekoslav Štrk precizira kako je 1228. godine postojao samostan monijalki, koji je pripadao premonstratenzima (opaticе norbertinke). Riječ je o redu kojega je osnovao sv. Norbert Kölnski, redovnik u Premonstreu, 1120. godine, a njihova djelatnost je sigurno zabilježena na području Ugarske. Još prije njih, tu tezu potiče i Josip Stošić smatrajući kako su dominikanci nakon dolaska u Čazmu zauzeli njihov posjed. Premonstratske crkve u pravilu su trobrodne crkve bez transepta s tri polukružne apside na istoku i parom zvonika na zapadu. Ono što bi na prvi pogled moglo zvučati kao srodnost s crkvom u Čazmi je dvotoranjsko pročelje. Međutim, za razliku od tornjeva kod crkve sv. Marije Magdalene, koji se nalaze uz bok građevine, tornjevi u premonstratenškim crkvama nalaze se u liniji s glavnim pročeljem. Iz ovoga vidimo kako je riječ o arhitekturi koja je u tlocrtu ipak drugačija od one u Čazmi te se stoga njegova teza, o utjecaju i karakteru premonstranteške arhitekture na crkvu sv. Marije Magdalene, ne može do kraja potvrditi.

Dakle, samo nekoliko desetljeća nakon izgradnje prvotne crkve sv. Marije Magdalene, jednobrodne građevine s istočnim patuljastim transeptom nad čijim se krilima izdizao par tornjeva i koja je završavala apsidom ili pravokutnim svetištem, građevina produžena. Kako je već ranije istaknuto, u to vrijeme na istočnoj strani dobiva nešto prostraniji transept te novo pravokutno svetište, novi dio crkve koji je izvana bio poduprt kontraforima. Spomenuta pregradnja crkve s izrazito bogatom opremom, neuobičajena za propovjednički red, otvorila je pitanje njezine namjene. Stošić stoga smatra kako su tornjevi na njenom pročelju te bogata oprema u njezinoj unutrašnjosti znak kraljevske prisutnosti. Prema njegovu mišljenju prvotna crkva bila je dvorska zadužbina hrvatskoga hercega Kolomana, a nakon tatarske provale njezinu nadogradnju inicirao je kralj Bela IV, angažirajući na tome dvorsku kamenoklesarsku

radionicu, kako bi na taj način odao počast svom bratu, hercegu Kolomanu, preminulom u borbi s Tatarima, na rijeci Šajo, 1241. godine.

Prvi i jedini koji donosi podatak o Kolomanovoj grobnici kod dominikanaca u Čazmi je Toma Arhiđakon u svom djelu *Historia Salonitana*, koji kaže kako je bio *sahranjen u skrovitom mauzoleju samostana braće propovjednika u Čazmi*.³⁹ Kolomanova nadgrobna ploča s isklesanim pokojnikovim likom bila je poznata sve do šezdesetih godina devetnaestog stoljeća, kada je nestala, a danas nam je poznata samo iz izvora, točnije iz opisa Kolomanove nadgrobne ploče koji donosi Ivan Kukuljević Sakcinski.⁴⁰ U djelu *Historia Salonitana* Toma Arhiđakon donosi podatke o Kolomanovim posljednjim danima, smrti i pokopu u Čazmi.⁴¹ Svi kasniji istraživači podatak o Kolomanovom posljednjem počivalištu kod čazmanskih dominikanaca od njih preuzimaju, ali nitko ne ide u daljnju provjeru podatka ili detaljniju analizu toga podatka. Stošić je jedini koji dalje razrađuje tu činjenicu pridajući joj veliku važnost i njome objašnjavajući određene arhitektonske elemente crkve, kao što je par tornjeva te izrazita raskošnost arhitektonske opreme. Kao drugi argument da je bila riječ o Kolomanovu mauzoleju navodi kako je upravo njegov grob bio razlog zašto je crkva sv. Marije Magdalene ostala pošteđena od razaranja za vrijeme osmanske okupacije budući da Osmanlije nisu razarale grobna mjesta.

Postoji nekoliko nejasnoća i nerazriješenih pitanja u Stošićevim istraživanjima.

Prvi problem je taj što istraživač ne daje precizne datacije pojedinih etapa izgradnje crkve. Osim što početak njezine izgradnje stavlja prije 1241. godine, prilikom razlučivanja pojedinih etapa ostaje u kategoriji stila, odnosno razlučuje ih na osnovu stilskih odrednica. Dakle, označujući pojedine etape izgradnje kao romanička, romaničko-gotička, gotička, ranobarokna, zrelobarokna i historicistička, ne ulazi i ne daje preciznu vremensku dataciju. Moguće da

---

³⁹ PERIĆ, MATIJEVIĆ SOKOL, 2003: 243

⁴⁰ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891: 30

⁴¹ TOMA ARHIĐAKON, 2003: 218-242

autor smatra kako iz same stilske odrednice proizlazi i ona vremenska, međutim, pitanje je da li se, osobito na ovim područjima kontinentalne Hrvatske, stilska odrednica mora podudarati s onom vremenskom.

Nadalje, autor navodi kako su ove nakraju dvije prepoznate srednjovjekovne etape uslijedile nedugo jedna za drugom, ipak ne navodeći preciznije vremenske odrednice. Ako se Zborni kaptol osniva 1232. godine, a ako isključimo mogućnost da je samostan s crkvom izgrađen u ovim oblicima postojao i ranije, ako se crkva počinje graditi prije 1241. godine, ako te godine dolazi do provale Tatara i ranjavanja hercega Kolomana koji je pokopan kod čazmanskih dominikanaca i ako nakon njegove smrti kralj Bela IV daje pregraditi i proširiti crkvu kako bi bila dostojno počivalište njegovom bratu, onda dobivamo razdoblje od svega dvadesetak ili tridesetak godina u kojemu je crkva izgrađena i onda ponovno proširena. Stošić ne precizira kada je do proširenja došlo, međutim navodi kako je do njega došlo odmah nakon tatarske provale i normalizacije stanja u zemlji.⁴² Stoga ostaje otvoreno pitanje je li moguće da u tako kratkom razdoblju crkva ima već dvije etape izgradnje, odnosno da li se prepoznate i razlučene dvije srednjovjekovne etape mogu datirati tako brzo jedna za drugom.

Spomenute, i po Stošiću razlučene etapa te pokušaj povjesnoumjetničke interpretacije sklopa pokazuju kako je riječ o izrazito složenom arhitektonskom objektu čiji je današnji izgled rezultat niza pregradnji i dogradnji nastalih tijekom stoljeća njezina postojanja. Iako je svaki od ovih šest graditeljskih zahvata uklonio neke ranije oblike i dodao nešto novo u oblikovanju izgleda i prostora crkve, raniji tragovi i stariji slojevi izgradnje ipak se daju donekle razlučiti, a tragovi ranijih etapa izgradnje prepoznati. Mnogo je teže, ipak, uspostaviti sliku prvobitnoga izgleda građevine, cjeloviti izgled izvorne crkve te dati zadovoljavajuću povjesnoumjetničku interpretaciju koja bi objasnila određene faze izgradnje, arhitektonske i dekorativne oblike te porijeklo i funkciju pojedinoga od njih.

---

⁴² STOŠIĆ, 2001: 71

3.4. Vjekoslav Štrk – pitanje odnosa dominikanske crkve sv. Marije Magdalene i kaptolske crkve sv. Duha u Čazmi

Prema arhiđakonu Ivanu Goričkom u Statutima Zagrebačkog kaptola iz 1334. godine biskup je dao sagraditi dvije crkve, Zbornu crkvu sv. Duha i dominikansku crkvu sv. Marije Magdalene. Te podatke prvi donosi Krčelić, a nakon njega prenosi ih Farlatti.⁴³ Crkva sv. Duha (*Ecclesie Sancti Spiritus de Chasma*) stoga je vjerojatno bila najvažnija građevina Zbornog kaptola u Čazmi, a porušile su je Osmanlije prilikom povlačenja iz mjesta 1559. godine.

S obzirom na činjenicu da nikakvih materijalnih ostataka crkve sv. Duha nema, pojedini, kao što su Lelja Dobronić i Andrija Lukinović, izjednačavali su crkvu sv. Marije Magdalene i crkvu sv. Duha, smatrajući kako Sv. Mariju Magdalenu treba vidjeti kao kaptolsku crkvu.

S druge pak strane, istraživači poput Zorislava Horvata, Josipa Stošića i Vjekoslava Štrka brane tezu kako je crkva sv. Duha bila kolegijalna i župna crkva dok je crkva sv. Marije Magdalene bila dominikanska, a u prilog tomu navode nekoliko argumenata. Prije svega, jedan od ključnih dokaza kako je riječ o redovničkoj crkvi postojanje je samostanskoga kompleksa prigradenog s cijele južne strane crkve, a čiji su ostaci pronađeni tijekom arheoloških istraživanja Zavičajnog muzeja Čazme koja su se vodila od 1990. do 1992. godine, a potom i u suradnji s Institutom za povijest umjetnosti u Zagrebu 1992.⁴⁴ Činjenica kako je sve do danas župna crkva sv. Marije Magdalene zadržala titular dominikanske crkve, govori također u prilog tome da tu crkvu treba vidjeti kao izvorno dominikansku.⁴⁵ S druge pak strane, ostaci građevine ispod čazmanske utvrde, prikazani na zemljovidima iz 17. i 18.

---

⁴³ KRČELIĆ, 1770 (1994.): 100; FARLATTI, 1775 (1994), 363

⁴⁴ ŠTRK, 2012: 21

⁴⁵ VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, 2011: 43

stoljeća, identificirani su kao „ruševine stare crkve zvane sv. Duh ispod mjesta“, a nalaze se na današnjem mjesnom groblju.⁴⁶

Istraživači se slažu s tim kako je u srednjem vijeku funkciju župne crkve obnašala kolegijalna crkva sv. Duha, a to zaključuju po ispravi u kojoj se spominje župnik crkve sv. Duha iz Čazme i drugom tipu visećega voštanog pečata čazmanskog Kaptola na kojemu je prikazana crkva.

Prvi koji prikazanu crkvu na pečatu identificira kao kolegijalnu crkvu sv. Duha je Ante Gulin. Pečat se vjerojatno počeo primjenjivati 1305. godine, a na njegovom donjem dijelu prikazano je pročelje crkve s portalom bačvastog nadvoja, sa svake strane po jednim crkvenim brodom šiljasto nadsvođenim i zvonikom iznad svakog bočnog broda.⁴⁷ (Slika br.3)

Nakon njega i ostali se istraživači, bar oni koji crkvu sv. Duha vide kao zbornu crkvu, a crkvu sv. Marije Magdalene kao izvorno dominikansku, slažu kako je na pečatnoj slici riječ o crkvu sv. Duha.

Međutim, osim trobrodnosti i para zvonika, neke druge tlocrtne odnose s pečatne slike vrlo je teško iščitati te one ostaju u domeni pretpostavke. Josip Stošić tako vidi crkvu sv. Duha kao trobrodnu romaničko-gotičku građevinu s parom zvonika koji su, za razliku od onih na crkvi sv. Marije Magdalene, ovdje smješteni u liniji s pročeljem. Crkva je imala pravokutno svetište, izvana poligonalno zaključeno, ispred kojega je postojao transept s parom kapela.⁴⁸

Na ova istraživanja i postavljene pretpostavke o izgledu crkve sv. Duha, nadovezuje se i Vjekoslav Štrk, smatrajući kako je upravo crkva sv. Duha uvelike odredila izgled dominikanske crkve sv. Marije Magdalene.

Vjekoslav Štrk u svojim zadnjim istraživanjima pretpostavlja mogućnost gradnje dominikanske crkve u tri graditeljske faze tijekom srednjega vijeka. Ključnim smatra

---

⁴⁶ VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, 2011: 43

⁴⁷ GULIN, 1988: 54

⁴⁸ ŠTRK, 2012: 17, na osnovu crteža i razgovora s Josipom Stošićem 1992. godine.

činjenicu kao su se prilikom gradnji tih etapa primjenjivala određena graditeljska riješena s kaptolske crkve sv. Duha.⁴⁹

Prvotna crkva bila je jednobrodna građevina, zreloromaničkoga stila, s prostranim pravokutnim svetištem, bez zvonika. Upravo ovakav jednostavan tlocrt odgovara duhu propovjedničkoga reda i ranim dominikanskim crkvama. Još za vrijeme srednjega vijeka, crkva je imala dvije dogradnje, prvu prije, a drugu nakon tatarske provale.

U prvoj etapi dogradnje ranije svetište je odstranjeno, a cijela crkva je dograđena u dugu jednobrodnu građevinu s transeptom širih krila, koje su imale funkciju kapela. U osi broda dobila je novo pravokutno svetište. Time crkva već prije provale Tatara poprima tlocrtni oblik latinskog križa, a element transepta preuzima od kaptolske crkve.

U drugoj etapi dogradnje, uz ranije porušeno svetište prvotne crkve, gradi se par zvonika, a rušenjem zidova glavnoga broda i izgradnjom bočnih zidova između zvonika i transepta, ona se konačno pretvara u trobrodnu građevinu i tlocrtno zadobiva oblik dvostrukoga latinskog križa. Interijer se oprema gotičkim kamenim arhitektonskim elementima, vanjski zidovi crkve podupiru se kontraforima, čime ona stilski dobiva karakteristike prijelaznoga romaničko-gotičkog stila. U ovoj etapi izgradnje od Sv. Duha preuzima sustav para zvonika.⁵⁰

(Slika br. 3)

Stoga, Vjekoslav Štrk smatra kako dominikanska crkva sustav transepta, kojega dobiva u prvoj etapi dogradnje, i sustav para zvonika, kojega dobiva u drugoj etapi dogradnje, preuzima sa Zborne kaptolske crkve sv. Duha, ugledajući se prilikom izgradnje upravo na nju.

Ukoliko je zborna crkva izgrađena odmah nakon osnivanja Zbornog kaptola 1232. godine u ovim tlocrtnim oblicima, moguće je da se tijekom svojih nadogradnji dominikanska crkva

---

⁴⁹ ŠTRK, 2012: 24-26

⁵⁰ ŠTRK, 2012: 26

ugledala na nju, i od nje posuđivala neke arhitektonske oblike, kao što su transept i par zvonika. Dobivši status konkatedrale, crkva sv. Duha mogla je imati veliki utjecaj ne samo na Sv. Mariju Magdalenu nego vjerojatno i na ostalu crkvenu arhitekturu toga područja čime se u prvom redu isticao identitet i pripadnost određenom prostoru ili strukturi. S druge pak strane, prvotni izgled zborne crkve nalazi se još uvijek u domeni pretpostavke, jednako kao i veliki dio etapa izgradnje dominikanske crkve, te bi određene utjecaje i zaključke, koji bi izlazili iz te domene, teško bilo donijeti.

3.5. Tajana Pleše i Ana Azinović-Bebek – Arheološka istraživanja Hrvatskoga restauratorskog zavoda

Hrvatski restauratorski zavod (HRZ) sveobuhvatna arheološka istraživanja na crkvi sv. Marije Magdalene u Čazmi provodi od 2002. godine, a prethodila su postavljanju nove podloge za podnicu u crkvi. U sklopu navedenih istraživanja, prostor južnoga broda crkve u cijelosti je istražen 2003. godine, a 2005. godine pristupilo se istraživanju prostora sjevernoga broda i zapadnoga dijela glavnoga broda.

Prilikom arheoloških istraživanja pronađeni su i istraženi temelji u sjevernom i južnom brodu crkve, zidani od krupnijega lomljenca s obilatom korištenjem veziva krupnijeg agregata, koji se ne uklapaju u dosadašnje interpretacije povijesnoga i povijesno-umjetničkoga razvoja crkve. Istraživanja pokazuju kako bi upravo dva istražena paralelna masivna temelja položena u smjeru istok-zapad, na koje su u kasnijim etapama gradnje položeni temelji križnih pilona, mogla određivati sjeverni i južni zid crkve koji zatvaraju brod.⁵¹ Zbog postojanja kripe i nemogućnosti da se istraži potpuni prostor glavnoga broda, ističe se i nemogućnost

---

⁵¹ PLEŠE, AZINOVIĆ-BEBEK, 2005: 303-304

pouzdanoga utvrđivanja izvornoga izgleda crkve, odnosno utvrđivanja je li izvorno bila riječ o jednobrodnoj ili trobrodnoj građevini. Na osnovni volumen građevine nastavljao se uzak transept, a ne može se sa sigurnošću ustvrditi ni kako je bila zaključena na istoku. Na zapadu je bila zaključena pravokutnim pretpostorom.⁵² U svoj pokušaj interpretacije uključuju samo istražene temelje građene od krupnijega lomljenca s obilatim korištenjem veziva krupnoga agregata, dok istražene temelje drugačije konstrukcije povezuju s nekim kasnijim pregradanjama. (Slika br. 4)

4. Povijesni pregled građevine

4.1. Crkva u razdoblju srednjega vijeka – do provale Osmanlija

Povijest crkve sv. Marije Magdalene u Čazmi neodvojiva je od povijesti samoga naselja, a za većinu istraživača početak njezine izgradnje kreće istodobno s nastankom mjesta ili tek nekoliko desetljeća nakon. Nakon što je 1223. godine zagrebački biskup Stjepan I s vojskom napao Staru Čazmu, popalio tamošnju crkvu sv. Ivana i izvršio pokolj na neke svećenike, njegov nasljednik, novoizabrani zagrebački biskup Stjepan II, tri godine nakon, na mjestu današnje Čazme postepeno gradi novo naselje. Ipak, tek se nakon osnivanja Zbornog kaptola sv. Duha s dvanaest kanonika, Čazma, kao novo vjersko središte biskupije, počinje naglo razvijati.⁵³

U dosadašnjoj literaturi koja se bavi poviješću mjesta dvije činjenice se navode kao općeprihvaćene, to da biskup Stjepan II poziva dominikance u Čazmu te da u njoj daje

---

⁵² PLEŠE, AZINOVIC-BEBEK, 2005: 304

⁵³ ŠTRK, 2001: 21

sagraditi dvije građevine, kaptolsku crkvu Svetog Duha i dominikansku crkvu sv. Marije Magdalene.

Većina istraživača ne navodi točnu godinu dolaska dominikanaca u mjesto ili osnutka njihova samostana.

Vjekoslav Štrk u Povijesnoj kronologiji Čazme (1094.-1606.) navodi kako dominikanci, na poziv biskupa Stjepana II, u Čazmu dolaze 1229. godine, dok Diana Vukičević-Samaržija osnutak samostana datira u šire razdoblje između 1230. i 1235. godine.⁵⁴ Josip Baturac smatra kako su došli negdje sredinom stoljeća, dok ostali istraživači ne daju precizniju dataciju vremena njihova dolaska.⁵⁵ I Diana Vukičević-Samaržija i Josip Baturac za izvor navode Stjepana Krasića, koji u djelu *Dominikanci. Povijest Reda u hrvatskim krajevima*, iznosi kako se samostan sv. Marije Magdalene osniva usporedno sa dominikanskim samostanom sv. Nikole u Zagrebu 1228. godine ili malo iza toga. S obzirom na to nije posve jasno na osnovu čega oni ipak iznose nešto drugačiju dataciju.⁵⁶

Dolazak dominikanaca u Čazmu povezuje se s raširenom herezom na ovim područjima zagrebačke biskupije koju je misionaraska djelatnost ovoga reda trebala iskorijeniti. Ta činjenica ne čudi jer se upravo dominikanski red formirao kao onaj koji će svojim djelovanjem i propovijedanjem biti čuvar ispravnoga katoličkog nauka te je logično da na područja sklona bogumilstvu zagrebački biskup zove upravo ovaj red. Tome svjedoči i činjenica kako su čazmanski dominikanci u vremenu od 1234. do 1238. godine sudjelovali s hrvatskim hercegom Kolomanom u četiri vojna pohoda protiv patarena u Bosni.⁵⁷

Jedini siguran dokaz koji može pomoći u rješavanju pitanja oko dolaska reda i osnivanja samostana je dokument iz 1264. godine (15. srpnja) u kojemu papa Urban IV naređuje

---

⁵⁴ ŠTRK, 2001: 24; VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, 2011: 33

⁵⁵ BUTURAC, 1979: 75

⁵⁶ KRASIĆ, 1997: 7-8

⁵⁷ ŠTRK, 2001: 24

čazmanskim dominikancima da štite ugarsko-hrvatsku kraljicu Mariju i njezine požeške posjede, što onda potvrđuje da su do toga datuma dominikanci sigurno bili u Čazmi.⁵⁸

Jednako nerazriješena, uz pitanje dolaska dominikanaca i osnutka njihova samostana, su i pitanja početka izgradnje njihove crkve i njezina razvoja u vremenu srednjega vijeka. Svi istraživači navode kako je do provale Tatara 1241. godine crkva već bila izgrađena, a po nekima i nanovo dograđena.

Zorislav Horvat stoga uočava više etapa gradnje u vremenu srednjega vijeka. Prvotna jednobrodna građevina sa zvonnicima, transeptom i svetištem, koje detaljnije ne opisuje, kasnijim je proširenjem postala trobrodna. Otvara mogućnost da je spomenuto proširenje moglo biti još u 13. stoljeću, a kao dobar povod njemu vidi popravak crkve nakon provale Tatara.⁵⁹

Josip Stošić u početku navodi kako je crkva prije provale Tatara već imala jednu nadogradnju kada je od prvotne jednobrodne građevine s apsidom ili pravokutnim svetištem te parom zvonika produžena prema istoku i dobila istočni patuljasti transept i novo pravokutno svetište. Nakon tatarske provale crkva se nadograđuje te postaje trobrodna. Nešto kasnije mijenja prvotnu koncepciju izgradnje te smatra kako je crkva za vrijeme srednjega vijeka imala samo dvije etape izgradnje. Prije provale Tatara, kada se gradi kao jednobrodna građevina s parom zvonika i apsidom ili pravokutnim svetištem na istoku te nakon provale Tatara kada se obnavlja i proširuje u trobrodnu građevinu s parom zvonika na zapadu, patuljastim transeptom te novim pravokutnim svetištem na istoku.⁶⁰

Vjekoslav Štrk također navodi kako je još prije tatarske provale prvotna jednobrodna crkva, odstranjivanjem prostranoga pravokutnog svetišta, nadograđena u dugu jednobrodnu

---

⁵⁸ BUTURAC, 1979: 75

⁵⁹ HORVAT, Z, 1980: 9-10

⁶⁰ STOŠIĆ, 2001: 70-71

građevinu s transeptom širih krila i novim pravokutnim svetištem u osi broda.⁶¹ Međutim, riječ je isključivo o pretpostavkama, bez jakoga materijalnoga ili pisanoga dokaza, koje se kod Vjekoslava Štrka zasnivaju na iznijetoj hipotetskoj tvrdnji kako dominikanska crkva u Čazmi svoj današnji tlocrt, odnosno njegove elemente kao što su transept i zvonici, preuzima od kaptolske crkve sv. Duha i time, u dvije nadogradnje koje su nastupile, prije i nakon provale Tatara, nadograđuje svoju raniju strukturu.

Dakle, većina istraživača ide za tim da se crkva počinje graditi odmah po osnutku mjesta, već tridesetih godina 13. stoljeća. Po gotovo svim istraživačima do provale Tatara 1241. godine bila je izgrađena, a po nekima je doživjela i prvu nadogradnju. Ono u čemu se svi slažu je i to da je crkva, u razdoblju srednjega vijeka, doživjela nekoliko etapa, dvije sigurno, po nekima i tri. Brojna pitanja su, međutim, još uvijek otvorena, poput onoga o dolasku dominikanaca u Čazmu, osnivanju samostana i početku gradnje crkve. Neutvrđenim ostaje i pitanje egzistiranja građevine u razdoblju srednjega vijeka, pojedinih etapa njezina razvoja te porijekla i uzora za ove prostore netipična tlocrta kao i njegovih pojedinih arhitektonskih elemenata.

4.1.3. Crkva u razdoblju osmanske vlasti

Iako su Osmanlije, pod vodstvom Ulman-paše, Čazmu zauzeli 1552. godine, na čazmanski prostor dolaze još u 15. stoljeću, prvi put 1476. godine, a prva veća pustošenja i pljačke zabilježene su 1532. te 1544. godine.⁶² Nakon što je 1532. godine jaka osmanlijska vojska pod sultanom Sulejmanom II opustošila sela oko Čazme i Dubrave, pet godina nakon, redovnici dominikanskoga samostana sv. Marije Magdalene trajno napuštaju mjesto. Godine

---

⁶¹ ŠTRK, 2012: 26

⁶² Povijesni podaci preuzeti iz ŠTRK, 2001: 42-45

1544. Ulman-paša daje spaliti Čazmu zbog pretrpljenih gubitaka na rijeci Uni, a provale i pustošenja nastavljaju se i naknadnih godina, da bi 1552. godine Čazma bila konačno osvojena. Iako točna godina nije poznata, smatra se kako su negdje oko 1548. godine, nakon puna tri stoljeća kontinuiranoga djelovanja, kanonici Zbornoga kaptola u Čazmi trajno napustili mjesto.

Odmah po osvajanju, Čazma postaje središte Čazmanskog sandžaka, a to će ostati sve do 1559. godine. U njoj se tada smješta vojna posada od preko tisuću vojnika, a za vlastite potreba Osmanlije obnavljaju i tvrđavu. Čitavo mjesto zajedno s obnovljenom tvrđavom turski zapovjednik Malkoč-beg daje porušiti 1559. godine iz još dosta nejasnih razloga. Negdje se navodi kako je razlog bio u nezdravoj vodi koja je uzrokovala smrt brojnih vojnika, dok se još navodi kako je stvarni razlog osmanlijskoga napuštanja ovoga područja bio u sve boljem napredovanju hrvatske obrane i organiziranim protunapadima hrvatske krajiške vojske preko granice koji je činila rijeka kod Čazme.⁶³ Osmanlije konačno napuštaju Čazmu desetak godina nakon rušenja čazmanske tvrđave, između 1570. i 1594. godine. Nakon trajnoga osmanskog napuštanja, Čazma je potkraj 16. stoljeća vraćena u posjed Zagrebačke biskupije.

Tijekom razdoblja Osmanlijske uprave nad Čazmom dominikanci samostana sv. Marije Magdalene te kanonici Zbornog kaptola sv. Duha trajno napuštaju ovo mjesto. To nam pokazuje važnu činjenicu kako se pod Osmanlijskom upravom funkcioniranje mjesta kao vjerskoga središta i drugoga centra zagrebačke biskupije trajno prekida. Prilikom razaranja Čazme 1559. godine pod vodstvom Malkoč-bega vjerojatno je u potpunosti razorena kaptolska crkva sv. Duha. Dominikanska je crkva sv. Marije Magdalene, iako djelomično razrušena i opustošena, preživjela osmansko razdoblje.

---

⁶³ ŠTRK, 2001: 44

Josipu Stošiću to je još jedan argument da je dominikanska crkva bila mauzolej hercega Kolomana te kako je upravo zbog činjenice da Osmanlije nikada nisu rušile grobna mjesta ostala sačuvana.⁶⁴ Odlazak Osmanlija preživjela je stoga kao trobrodna srednjovjekovna crkva s pravokutnim svetištem, transeptom i zvonicima.

4.1.4. Crkva u razdoblju nakon odlaska Osmanlija – barokna obnova crkve

Čitavo jedno stoljeće nakon odlaska Osmanlija dominikanska crkva u Čazmi nije bitno mijenjala svoj izgled. Sanirana su oštećenja, napravljeni određeni popravci, ali se u samu strukturu građevine nije zadiralo.⁶⁵ Važne podatke o zatečenom stanju crkve nakon oslobođenja mjesta i njegova povratka u sastav Zagrebačke biskupije, a zatim i o obnovi crkve donose vizitacije iz 17. i 18. stoljeća. Prve vizitacije pisane odmah po odlasku Osmanlija iz mjesta, još u 17. stoljeću, neizmjereno su važne i kod proučavanja srednjovjekovne etape građevine jer ono što su tada zatekli na crkvi vjerojatno je postojalo i prije negoli je Čazma osvojena. Malo je vjerojatno da su se ikakve veće intervencije na crkvi događale za vrijeme dok ja Čazma bila sjedište turskoga sandžaka.

Vizitator Stjepan Nedelko u vizitaciji iz 1679. godine piše kako je crkva u obliku križa, s dva tornja, dobro pokrita, dosta velika, ali ruševna i da nije blagoslovljena.⁶⁶ Ti iznimno važni podaci tako postaju dokaz, iz prve ruke provjerena činjenica, kako dva tornja na pročelju crkve potječu iz srednjovjekovne etape gradnje crkve, a ne iz kasnijega razdoblja, kako su neki istraživači smatrali. Uz Stjepana Nedelka, i svi ostali najraniji vizitatori crkve bilježe kako je građevina u ruševnom stanju, ali počinju navoditi i određene popravke i intervencije koje zadobiva. U to vrijeme obnavlja se svod u svetištu, moguće i svod u južnom brodu i krilu

---

⁶⁴ STOŠIĆ, 2001, 71

⁶⁵ STOŠIĆ, 1991, 3

⁶⁶ HORVAT, A, 1979: 142

transepta, južna rozeta na bočnom zidu broda ispred zvonika zamjenjuje se velikim prozorom, a čitava unutrašnjost uz to je i obijeljena i oslikana.⁶⁷

Ipak, do sustavnije obnove crkve dolazi u 18. stoljeću kada se cijela crkva nanovo presvodi, dobiva novi sustav osvjetljenja, u kojemu prozorski otvori korespondiraju s tjemnom svoda, dobiva kriptu ispod poda središnjega broda, novo popločenje, novo zidano pjevalište, a nešto kasnije i novi podignuti kor.⁶⁸ Za baroknu obnovu crkve posebno je zaslužan Ivan Jambreković, koji je bio čazmanski župnik sredinom stoljeća kada i dolazi do najvećih intervencija.⁶⁹ Za vrijeme ove obnove crkva dobiva i novi, izuzetno vrijedni barokni inventar, oltare, propovjedaonicu, orgulje, djela prvenstveno domaćih osamnaestostoljetnih baroknih kipara.⁷⁰

Ovim zahvatom definitivno se oblikuje prostor crkve. Postepenom barokizacijom crkva poprima svoj današnji izgled u kojemu srednjovjekovni kostur građevine, arhitektonskim jezikom zreloga baroka, dobiva svoj konačni plašt.

---

⁶⁷ STOŠIĆ, 1991: 3

⁶⁸ STOŠIĆ, 1991: 3-4

⁶⁹ HORVAT, A, 1979: 143

⁷⁰ BARIČEVIĆ, 1991: 1

5. Analiza pročelja i unutrašnjosti crkve – razlučivanje pojedinih etapa izgradnje

Pročelja crkve sv. Marije Magdalene također pokazuju izrazitu slojevitost građevine te na njima, nešto jasnije nego na samom tlocrtu ili unutrašnjosti, možemo razlikovati tri značajna sloja: srednjovjekovni, barokni i historicistički.

Historicističke intervencije na crkvi odredile su njezin donedavni vanjski izgled. Tornjevi se tada povisuju, dobivaju nove završetke i sa svake slobodne strane velike neorenesansne prozore. Crkva tada dobiva i vijenac pod krovom.

Glavno pročelje artikulirano je s dvije rubne i dvije središnje lezene koje se pod strehom spajaju nizom slijepih arkadica. Nad portalom je otvoren okulus, a ulaz je naglašen velikom nišom na sredini pročelja koju uokviruju dva pilastra koja nose luk prelomljen zabatom s jako profiliranim vijencem. (Slika br. 5)

Za vrijeme barokne obnove, s obzirom da je novi svod presjekao sve ranije prozore glavnoga broda, otvarali su se novi prozori, u skladu s novim uređenjem crkve, ali i novim liturgijskim potrebama. Ti prozori su se do danas u potpunosti sačuvali.⁷¹

Istraživanjima vođenima na crkvi došlo se pak do otkrića starijih otvora, iz srednjovjekovnih etapa gradnje. Na sjevernom i južnom pročelju nađene su male rozete između monofora, a na zapadnom pročelju lučni dio portala te velika rozeta poviše njega. (Slika br. 6 i 7) Izvorni izgled portala do danas nije još u potpunosti poznat, nije potvrđeno je li riječ o portalu pravokutnoga otvora s polukružnom lunetom iznad, ili se radi o jednostavnom otvoru s polukružnim završetkom.

---

⁷¹ STOŠIĆ, 1991: 7

Na svakom krilu transepta otkriveno je par otvora, također iz predbaroknih etapa izgradnje, a na svakom bočnom zidu broda ostala su sačuvana po dva čitava ili fragmentirana otvora te jedan na južnom zidu južnoga zvonika za koje postoji pretpostavka da su mogli pripadati prvotnoj, romaničkoj crkvi.⁷²

Na istočnom zidu svetišta, prije barokne obnove, nalazila se velika rozeta. Na bočnim zidovima svetišta nema tragova otvora.

Ukoliko dalje pogledamo tlocrt dominikanske crkva u Čazmi primjećujemo kako je riječ o trobrodnoj građevini, izduženoga tlocrta u obliku križa. Glavni brod crkve, koji se sastoji od pet traveja, usmjeren je prema razmjerno malom pravokutnom svetištu, čije bočne kapele izvana stvaraju dojam transepta. Uz treći travej glavnoga broda smješteni su masivni zvonici, a između transepta-kapela i zvonika nalaze se dva dosta kraća bočna broda. S južne strane svetišta nalazi se pridodana sakristija, najrecentniji dio građevine. (Slika br. 8)

Osnovni prostorni odnosi i volumeni građevine zadani su već u razdoblju srednjega vijeka. Baroknom obnovom crkve nije se dogodila bitna promjena ni prostora ni volumena crkve, najveća se promjena dogodila u oblikovanju unutrašnjosti, novim svođenjem crkve i novim sustavom osvjetljenja.⁷³

Unutrašnji izgled crkve gotovo je u potpunosti rezultat barokne obnove te manjih intervencija koje su se dogodile za vrijeme 19. i početka 20. stoljeća. Velikom obnovom koja je nastupila nakon odlaska Osmanlija, u 17., a većim dijelom u 18. stoljeću, crkva dobiva novi svodni sustav koji je utjecao i na novi sustav osvjetljenja te odredio raspored prozorskih otvora.

---

⁷² STOŠIĆ, 1991: 5

⁷³ STOŠIĆ, 1991:7

Od svodova srednjovjekovne crkve djelomično je sačuvan svod sjevernoga krila transepta te u manjoj mjeri ostaci svodova sjevernoga broda s lukovima arkature.⁷⁴ Zorislav Horvat smatra kako je u sjevernom krilu transepta križni svod u potpunosti sačuvan, ali se njegova rebra ne nalaze na izvornom mjestu, već je gornja površina svoda vidljiva u potkrovlju crkve. Do zaključka da je riječ o srednjovjekovnom svodu dolazi na osnovu analize opeke kojima je svod zidan, a koje imaju tipične srednjovjekovne karakteristike.⁷⁵

Sačuvani su i ostaci rebara i službi u vanjskim kutovima obaju krila transepta, u istočnim uglovima svetišta, u oba južna kuta južnoga broda te u sjeverozapadnom kutu sjevernoga broda.

Upravo je ovo otkrivanje i razlučivanje pojedinih etapa izgradnje crkve, kako na njezinim pročeljima tako i u samoj unutrašnjosti, bilo podloga za kasniji projekt obnove crkve, temeljen na količini sačuvanoga materijala te valorizaciji istoga.

---

⁷⁴ STOŠIĆ, 1991: 5

⁷⁵ HORVAT, Z, 1980: 5

6.3.1. Analiza utjecaja i srodnih primjera s crkvom sv. Marije Magdalene u Čazmi
– traženje paralela u domaćoj sredini i u široj regiji

6.1. Utjecaj cistercitske arhitekture na crkvu sv. Marije Magdalene u Čazmi

Gotovo svi istraživači koji su se bavili crkvom sv. Marije Magdalene u Čazmi, počevši od Đure Szabe pa nadalje, kao zanimljivu karakteristiku, ističu izrazito malo svetište crkve. Takvo razmjerno malo svetište netipično je za crkve propovjedničkih redova, ali se s druge strane javlja u cistercitskim crkvama. Upravo su ponajviše zbog te činjenice raniji istraživači inzistirali na povezivanju ove arhitekture sa cistercitskim.⁷⁶ S druge pak strane, činjenica kako je riječ o pravokutnom svetištu, uklapa se u tipičnu koncepciju rane dominikanske arhitekture 13. stoljeća. Rane dominikanske crkve i kod nas, ali i šire, u pravilu su završavale pravokutnim svetištem, da bi kasnije, već kroz 14. stoljeće i nakon, njihova svetišta često bila preoblikovana u poligonalna.⁷⁷ Kod dominikanske crkve u Čazmi preoblikovanje svetišta u poligonalno nije se dogodilo, već je ona kroz stoljeća zadržala osnovnu koncepciju pravokutnoga kora.

Na početku razmatranja utjecaja cistercitske arhitekture na čazmansku crkvu treba spomenuti i to kako se rana dominikanska arhitektura u svojoj koncepciji ugledala na cistercitsku jer se taj tip asketizma u arhitekturi koji su cisterciti provodili, dobro uklopio u cjelokupni svjetonazor prosjačko-propovjedničkoga dominikanskoga reda.⁷⁸ Stoga se smatra da su francuske cistercitske crkve, poput one u Sylvanesu ili tzv. *Jakobinska* crkva u Toulousi, bile

---

⁷⁶ SZABO, 1916: 348-353, HORVAT, A, 1979: 138

⁷⁷ VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, 2011: 45

⁷⁸ HORVAT, 1980: 10

glavna inspiracija za prve dominikanske crkve.⁷⁹ To su u pravilu bile jednobrodne dvorane prekrivene drvenim stropom i ravno zaključenim svetištem, s ciljem smještaja što većega broja ljudi. Arhitektura je bila važan faktor prenošenja poruke siromaštva koju su dominikanci, kao jedan od osnovnih postulata reda, zagovarali.

Stoga bi se moglo reći da su cistercitski postulati gradnje od početka bili preuzeti od strane dominikanaca i prisutni pri gradnji njihovih ranih crkava. Iz toga razloga određene srodnosti koje postoje među dominikanskom crkvom u Čazmi i cistercitskom arhitekturom možemo čitati kao rezultat te, već od ranije usvojene, cistercitske koncepcije gradnje.

Ipak, ne smijemo previdjeti neke važne činjenice. Prije svega utjecaj i opseg cistercitskoga reda u ovom razdoblju i na ovim područjima Europe i s druge strane veliku graditeljsku aktivnost koju taj red oko sebe potiče. Spomenimo samo kako se u srodno vrijeme i u srodnom kulturnom krugu grade tri važne cistercitske opatije, one u Belefonsu, današnjem Petrovaradinu i Belapatfalvi, u današnjoj Mađarskoj te ona u Kostanjevici, u današnjoj Sloveniji. Upravo s ove tri cistercitske crkve, Anđela Horvat pronalazi najviše paralela s dominikanskom crkvom u Čazmi.⁸⁰

U Belefonsu (današnjem Petrovaradinu) prisustvo cistercita potvrđeno je 1237. godine, darovnicom kralja Bele IV kojom tamošnjim pripadnicima ovoga reda daruje posjede i kraljevsku palaču. Riječ je o cistercitskoj opatiji koja se nalazila na mjestu današnje Petrovaradinske tvrđave, a čiji je izgled poznat samo iz dvaju tlocrta s kraja 17. stoljeća. Oni pokazuju kako je crkva imala razmjerno malo svetište, a do njega transept s ravnim završecima, karakterističan za cistercitsku arhitekturu. Točna datacija crkve nije poznata, iako neki smatraju da bi se mogla datirati u drugu četvrtinu 13. stoljeća.⁸¹

---

⁷⁹ REY, 1947: 50-51. Crkva u Sylvanesu bila je jednobrodna crkva s bočnim kapelama, dok je Jakobinska u Toulousu prvotno sagrađena kao dvobrodna s ravnim završetkom, a naknadno joj je pridodan još jedan brod i novo svetište.

⁸⁰ HORVAT, A, 1979: 146- 149

⁸¹ HORVAT, A, 1979: 147

Ono što je zajedničko ovoj crkvi i crkvi sv. Marije Magdalene prije svega izgled je njezina svetišta te ravno zaključena transepta koji se ispred njega nalazi. S druge pak strane, ove dvije crkve povezuje i osoba vladara, Bele IV, koji obilno daruje tamošnje cistercite, a čije se ime u velikoj mjeri isprepliće s Čazmom i njezinim osnivačem, zagrebačkim biskupom Stjepanom II.

Cistercitski samostan u Kostanjevici osnovan je 1234. godine, a njegova crkva nosi sve odlike tipične cistercitske arhitekture. Riječ je o trobrodnoj crkvi s transeptom iz kojega se ulazi u dvije ravno zaključene kapele, između kojih se nalazi dosta malo svetište, srodno onome u čazmanskoj crkvi. Ipak, iz ovoga tlocrta je vidljivo kako je završetak istočnoga dijela ove crkve drugačiji negoli je slučaj u crkvi sv. Marije Magdalene gdje svetište nije flankirano s bočnim kapelama. (Slika br. 9) U kostanjevačkoj crkvi nalazimo jednaku profilaciju ulomka rebra svoda kao i u čazmanskoj crkvi, ali i u cistercitskoj crkvi u Belapatfalvi u Mađarskoj, Heillgenkreuzu u Austriji te kod nas u Topuskom, što u prvom redu govori o dobro usvojenom i često ponavljanom tipu profilacije sredinom 13. stoljeća na prostoru srednje Europe, a manje o tome da su neki direktni utjecaji morali postojati.⁸² (Slika br. 10)

U dosadašnjoj literaturi najviše su se pak isticale srodnosti između crkve sv. Marije Magdalene i cistercitske crkve u Belapatfalvi. Ova cistercitska opatija osnovana je 1232. godine, iste godine kada je Čazma dobila svoj Kaptol. Crkva u Belapatfalvi trobrodna je građevina koja na istočnoj strani ima transept i razmjerno malo pravokutno svetište. S obje strane svetišta smještene su male, ravno zaključene kapele. Bočni brodovi također su ravno zaključeni, a čitava je unutrašnjost crkve, osim bočnih brodova i kapela, svođena. Promatrajući stilski, crkva je građena u prijelaznom romaničko-gotičkom stilu i tipičan je primjer mađarskoga ugledanja na francusku cistercitsku arhitekturu.⁸³ (Slika br. 11 i 13)

---

⁸² HORVAT, Z, 1980: 13

⁸³ GÁL, 1929: 98-99

Ipak, ukoliko pogledamo tlocrte ovih crkava, osobito rješenje njihovih istočnih dijelova, vidljivo je da se oni donekle razlikuju. Razlika je u tome što kod našega primjera, u današnjem tlocrtu crkve, svetište nije flankirano kapelama, a nema niti indikacija ni dokaza da je u prvotnim etapama tako izgledalo. Ipak, neke druge srodnosti su u velikom dijelu prisutne. Jednako kao i u Čazmi svetište je i kod mađarskoga primjera rastvoreno velikim kružnim prozorom gotičke profilacije, koji je tako malom prostoru svetišta, ali i čitavoj unutrašnjosti crkve, osiguravao veliku količinu svjetla. Takav način osvjetljivanja svetišta velikim kružnim prozorom smještenim na njegovom začelnom zidu karakteristično je upravo za cistercijske crkve.⁸⁴

Još veće sličnosti s čazmanskom crkvom otkrivaju se ukoliko promotrimo pročelja obaju crkava. Kako je već ranije spomenuto svetište crkve u Belapatfalvi rastvoreno je velikim kružnim prozorom. Na ravno zaključenim zidovima transepta nalaze se nešto manje rozete, a na njegovim bočnim stranama romanički prozori, koji pokazuju sličnosti s onima u Čazmi.

Glavno pročelje cistercijske crkve u Belapatfalvi tripartitno je podijeljeno te zabatno zaključeno. Portal je pravokutnoga otvora s polukružnom lunetom iznad nadvratnika i lukovima poviše, a iznad njega nalazi se velika rozeta. Jednaku organizaciju volumena na glavnom pročelju nalazimo i kod crkve sv. Marije Magdalene, gdje središnji dio glavnoga pročelja čini ulazni portal iznad kojega se nalazi velika rozeta. Ono što ostaje neodgovoreno je pitanje izgleda samoga portala. Iako su lučni otvori iznad njega djelomično otkriveni, kao što je ranije već spomenuto, nije poznato je li riječ o portalu koji se sastojao od pravokutnoga otvora s polukružnom lunetom iznad nadvojne grede ili se radi o jednostavnom otvoru s polukružnim završetkom.⁸⁵ (Slika br. 12 i 14)

---

⁸⁴ HORVAT, A, 1979: 147

⁸⁵ N.N., 2001: 4

Sličnosti između glavnoga pročelja crkve u Belapatfalvi i crkve u Čazmi svakako postoje te mađarski primjer može biti dobar pokazatelj kako je pročelje čazmanske crkve izvorno moglo izgledati.

Još je jedan pokazatelj mogućega cistercitskog utjecaja na gradnju dominikanske crkve u Čazmi, a to je gradnja opekama, česta prije svega kod lombardskih cistercitskih crkva. Tako se oko godine 1200. datira skupina cistercitskih crkava (Ceretto, Chiaravalle della Colomba, Morimondo, Rivalta-Scrivia) lombardskoga područja, sve građene opekom, čija veličina varira, ali je format kod svih takav da omogućuje pravilno zidanje.⁸⁶ Ono što je osobito značajno činjenica je da su opeku kao materijal na područje jugoistočne Francuske, u Lauguedoc, gdje je osnovan dominikanski red, donijeli upravo majstori iz Lombardije u 12. stoljeću, a ona postala uobičajeni građevinski materijal toga područja. Upravo u formatu opeke i načinu zidanja navedenih lombardskih crkava, Zorislav Horvat prepoznaje sličnosti sa zapadnim pročeljem crkve sv. Marije Magdalene u Čazmi.⁸⁷

Proučavajući tehniku zidanja, veličinu i format opeke, smatra kako se dominikanska crkva gradi od svetišta prema zapadu te kako, s obzirom na činjenicu da su opeke neobično varirale u veličini i formatu, tehnologija zidanja opekama do kraja nije bila usavršena. Temelji južnoga zida svetišta, kao i donja zona zida, zidani su kamenom, a onda se počela koristiti opeka dosta velike debljine i formata, da bi se prema drugim zidovima svetišta i tansepta postupno počela smanjivati. Značajno je i to da se u početku koristi omjer stranica 1:2:4, odnosno veličina $1/4 : 1/2 : 1$ stopa, što je uobičajen omjer u cistercitskoj arhitekturi.⁸⁸

Ukoliko se, nakraju, osvrnemo na cistercite kod nas, u prvi plan izbija cistercitski samostan s crkvom sv. Marije u Topuskom. Samostan je osnovao kralj Andrija II 1205. godine, dajući redovnicima posjed te već započetu crkvu sa samostanom. Smatra se kako je gradnja

---

⁸⁶ HORVAT, Z, 1980: 9

⁸⁷ HORVAT, Z, 1980: 8

⁸⁸ HORVAT, Z, 2003: 5

samostana potrajala sve do početka 14. stoljeća i odvijala se u više etapa.⁸⁹ U jednom kratkom razdoblju, vjerojatno zbog provale Tatara, gradnja crkve i samostana se prekida, da bi nakon normalizacije stanja opet bila nastavljena, ali pod drugim voditeljem.⁹⁰ Arheološkim iskopavanjem ustanovljeno je da je svetište crkve građeno u romaničkom stilu, a ostatak crkve u gotičkom, a zaslugu za donošenje i nastavak gradnje u gotici pripisuje se upravo novom voditelju gradnje.⁹¹ Gotički stil uočavamo i na zapadnom pročelju, danas jedinom vidljivom dijelu crkve. Riječ je o jednom od najvažnijih cistercitskih samostana čije je gradilište sigurno moralo utjecati na ostatak građevina bliže i dalje okoline. Neki istraživači, poput Zorislava Horvata, govore o mogućoj konkretnoj suradnji cistercitskih majstora iz Topuskog na čazmanskoj crkvi.⁹²

Navedenu tek hipotetsku tvrdnju potkrepljuje s nekoliko pronađenih paralela između dvaju primjera:

1. Debljina zida glavnoga broda crkve u Topuskom odgovara debljini zida svetišta crkve sv. Marije Magdalene te iznosi četiri *kraljevske stope*, mjere koju su upotrebljavali cisterciti.
2. Omjer stranica glavnoga broda u Čazmi jednak je onome u Topuskom.
3. Pronalazi sličnost između abakusa iz čazmanske crkve i istom dijelu polustupa na zapadnom pročelju crkve u Topuskom.
4. Profilacija rebra svoda čazmanske crkve jednaka je onoj u Topuskom.⁹³

Je li zaista moglo doći do neke konkretnije suradnje između čazmanskih dominikanaca i cistercita iz Topuskog prilikom gradnje same crkve sv. Marije Magdalene teško je potvrditi.

---

⁸⁹ HORVAT, Z, 2005: 6-10

⁹⁰ HORVAT, Z, 2005: 6-10

⁹¹ HORVAT, Z, 2005: 6

⁹² HORVAT, 1980: 16

⁹³ HORVAT, 1980: 14

Iz same formalne analize arhitekture i njezinih pojedinih detalja, kao i u samom načinu gradnje moguće je uočiti utjecaj cistercitske arhitekture na dominikansku crkvu u Čazmi, prije svega u načelu redukcije te asketskom pristupu koji je odgovarao duhu dominikanskoga reda. S druge pak strane, dominikanska crkva u Čazmi svojim tlocrtom ne odgovara u potpunosti cistercitskim crkvama, koje imaju nešto drugačije oblikovan istočni dio, s jednakim malim ravno zaključenim svetištem, ali flankiranim bočnim kapelama, koje nemaju dva tornja i čije je križište najčešće naglašeno.⁹⁴ U crkvi sv. Marije Magdalene prostor teče kontinuirano od glavnoga broda prema transeptu i svetištu, krila transepta su posebno svođena i treba ih promatrati kao zasebne prostore, kapele, a križište crkve nije naglašeno.⁹⁵ Razlog tomu vjerojatno leži u drugačijim potrebama, prije svega onoj da se arhitektura prilagodi duhu dominikanskoga reda, koji se pri gradnji svoje crkve oslanjao na cistercitsku arhitekturu, ali joj dodao i novi segment, onaj koji će tek kasnije na ovom prostoru postati prepoznatljiva značajka propovjedničke crkve.

6.2. Povijesni kontekst i veze s Ugarskim Kraljevstvom – sudjelovanje kraljevske radionice na izgradnji Čazme?

Intenziviranje graditeljske aktivnosti na prostoru kontinentalne Hrvatske događa se za vrijeme vladavine dvojice važnih protagonista tadašnjih političkih, vjerskih i kulturnih zbivanja na ovom području, zagrebačkoga biskupa Stjepana II i hrvatskoga hercega Kolomana, mlađega brata ugarsko-hrvatskoga kralja Bele IV. Upravo se oni spominju kao inicijatori graditeljsko-umjetničke djelatnosti koja je za cilj imala ostvariti važan politički

---

⁹⁴ HORVAT, 1980: 9

⁹⁵ HORVAT, 1980: 9

naum, a taj je da se splitska nadbiskupija sjedini sa zagrebačkom biskupijom te da se stvori nova metropolija koja bi vjerojatno svoje sjedište imala u Zagrebu.⁹⁶

O tome kolika je bila povezanost Stjepana II i kraljevskoga dvora govori i činjenica da je zagrebački biskup, prije preuzimanja te funkcije, bio dvorski kancelar kralja Andrije II, oca budućega kralja Bele IV i hercega Kolomana. S njegovim nasljednicima biskup će nastaviti održavati čvrst i prisan odnos, a upravo u tim jakim vezama koje postoje između Stjepana II i hercega Kolomana, neki autori nalaze podlogu velikoj graditeljskoj aktivnosti koju biskup u to vrijeme provodi u novoosnovanom naselju Čazma, gradeći samostane, crkve, zgrade kaptola, biskupsku i hercegovu palaču, smatrajući kako je ona trebala postati ne samo drugo najvažnije sjedište biskupije, već i moguće novo sjedište kraljevske vlasti na prostoru panonske Hrvatske.⁹⁷ Stoga je ova politička pozadina priče nekim autorima poslužila kao objašnjenje intenzivnih graditeljskih pothvata koja u tom vremenu pratimo te biskupovih ambicija koje se kriju iza osnivanja Kaptola u Čazmi, gradnje crkve sv. Duha i dominikanske crkve sv. Marije Magdalene, pozivanja dominikanaca, franjevac i pavlina na prostore biskupije i osnutka novih biskupija na južnoj granici.⁹⁸

U ostvarivanju njihova političkoga nauma omela ih je provala Tatara i Kolomanova smrt nakon bitke na rijeci Šajo 1241. godine. Koliko je značenje već tada Čazma morala imati i kolika je veza nje i kraljevske obitelji govori i činjenica kako je herceg Koloman pokopan kod tamošnjih dominikanaca, o čemu saznajemo iz zapisa Tome Arhiđakona u djelu *Historia Salonitana* u kojem kaže kako je Koloman *sahranjen u skrovitom mauzoleju samostana braće propovjednika u Čazmi*.⁹⁹ Kolomanova nadgrobna ploča s isklesanim pokojnikovim likom bila je poznata sve do šezdesetih godina devetnaestoga stoljeća, kada je nestala, a danas nam je poznata samo iz izvora, točnije iz opisa Kolomanove nadgrobne ploče koji donosi Ivan

---

⁹⁶ BASIĆ, 2006: 35

⁹⁷ DUJMOVIĆ, JUKIĆ, 2010: 174-175. Cijela koncepcija zapravo je preuzeta iz Gossovih teorija donesenih u člancima: GOSS, 2008: 421-423, GOSS, 2010, 164

⁹⁸ GOSS, 2008: 421-424

⁹⁹ PERIĆ, MATIJEVIĆ-SOKOL, 2003: 243

Kukuljević Sakcinski.¹⁰⁰ S druge pak strane, i sam biskup Stjepan II pokopan je u crkvi sv. Duha u Čazmi.¹⁰¹

Ovdje izneseni povijesni kontekst može poslužiti kao okvir u kojem će se razmatrati nastanak i gradnja crkve sv. Marije Magdalene, određene povijesne i političke veze između ugarskoga i hrvatskoga dijela kraljevstva, između biskupa Stjepana II, hercega Kolomana i kralja Bele IV, koje će na koncu i stvarati podlogu na kojoj će nastajati graditeljstvo toga razdoblja na ovom prostoru biskupije, ali nam i ukazati na određene veze i utjecaje koje se na dominikanskoj crkvi u Čazmi daju prepoznati. Prije svega, ovdje je istaknuta veza biskupa Stjepana II s kraljevskim dvorom u Ugarskoj, s Andrijom II, a onda i njegovim nasljednicima Belom IV i Kolomanom, koja može biti pokazatelj i mogućega utjecaja ugarske arhitekture toga i ranijega razdoblja na onu u Čazmi.

Ukoliko pogledamo arhitekturu koja tada nastaje na području ugarskoga dijela kraljevstva, osim cistercitske crkve u Belapatfalvi, sličnosti s čazmanskom crkvom tražile su se i u drugim primjerima, onima koji nastaju nešto ranije od same Čazme. Tako se, za vrijeme kralja Bele III i nadbiskupa Hioba u Esztergomu gradi kraljevska kapela kod koje su se iščitavale određene sličnosti s onom na čazmanskoj crkvi, prvenstveno u velikoj rozeti na zapadnom pročelju.¹⁰² Neki istraživači smatraju kako je dominikanska crkva u Čazmi reducirana verzija kraljevske kapele u Esztergomu, na čijoj je izgradnji bila zaposlena kraljevska radionica, koja je zasigurno radila i izvan granica Esztergoma, o čemu govori crkva benediktinske opatije u Arači čija rozeta u formi, dimenzijama i promjeru pokazuje iste karakteristike kao i ona u Esztergomu.¹⁰³ (Slika br. 15) To otvara mogućnost da je kraljevska radionica bila zaposlena i prilikom izgradnje Čazme te da je radila i na samoj crkvi sv. Marije Magdalene, s kojom je

---

¹⁰⁰ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891: 30

¹⁰¹ ŠTRK, 2001: 25

¹⁰² CEPETIĆ, GOSS, 2010: 184-189

¹⁰³ CEPETIĆ, GOSS, 2010: 186

povezuje arhitektonska dekoracija izrazito visoke kvalitete, u prvom redu velika rozeta na pročelju koja, ukoliko se potvrdi njezina rekonstrukcija koju je Institut za povijest umjetnosti donio, pokazuje velike sličnosti s onom na kraljevskoj kapeli u Esztergomu. (Slika br. 16) U ovu interpretaciju uklopila bi se i ona Josipa Stošića kako je riječ o crkvi koja je prvo bila dvorska zadružbina, mauzolej hercega Kolomana, a tek onda dominikanska crkva.¹⁰⁴

Ipak nekoliko je još stvari dosta sporno oko ove tvrdnje o sudjelovanju kraljevske radionice na izgradnji Čazme i njezine crkve koje ne dopuštaju da se ona do kraja potvrdi. Prije svega ona se isključivo zasniva na sličnosti jednoga dekorativnog elementa, rozete, na glavnom pročelju čazmanske crkve s onom na glavnom pročelju kraljevske kapele u Esztergomu. Međutim, izvorni oblici rozete u Čazmi nisu u potpunosti potvrđeni te ostaju u domeni pretpostavke i moguće rekonstrukcije. S druge pak strane, tvrdnja kako je crkva sv. Marije Magdalene reducirana verzija one u Esztergomu ne može se prihvatiti, prije svega jer je riječ o dva potpuno različita tlocrtna tipa. Kod mađarskoga primjera nalazimo dvije grupe po dva tornja na istočnoj i na zapadnoj strani crkve što je ipak koncept dosta različit od onoga na crkvi u Čazmi. Stoga se ovdje isključivo na temelju moguće sličnosti jednoga dekorativnoga elementa nastoji stvoriti poveznica koja bi dobro odgovarala povijesnom kontekstu u koji se izgradnja Čazme i njezine crkve nastoji uklopiti. Ovaj povijesni kontekst može poslužiti kao okvir u kojemu će se razmatrati određene pojave u arhitekturi ovoga prostora te pomoći da shvatimo, do danas još u potpunosti nerazriješene, putove utjecaja i veza kojih je među spomenicima ovoga kulturnog kruga moralo biti. Ipak ona ne može biti objašnjenje određenih formalnih značajki te arhitekture u čijim bi se razmatranjima trebale u obzir uzeti detaljno provedene formalne analize kako cjeline tako i njezinih pojedinih dijelova.

---

¹⁰⁴ STOŠIĆ, 2001: 71

6.3.2. Traženje utjecaja i paralela među srodnim primjerima na prostoru kontinentalne Hrvatske

Početkom 13. stoljeća, na prostoru kontinentalne Hrvatske aktivno je jedno od najvećih gradilišta toga doba, ono prvostolnice Zagrebačke biskupije. Prema Zorislavu Horvatu, gradnja zagrebačke katedrale, za vrijeme tatarske provale, ipak se obustavlja, ali je najvjerojatnije već do tada biskup Stjepan II imao majstore koji su vodili izgradnju.¹⁰⁵ Iako se od pretatarske katedrale nije sačuvalo gotovo ništa, južna apsida svetišta crkve izgrađena je na njezinim temeljima te je stoga vjerojatno i zadržala određene elemente starije crkve, tj. svodnoga polja koje je kvadrat, a stranice toga kvadrata odgovaraju širini glavnoga broda crkve sv. Marije Magdalene.¹⁰⁶ Ukoliko ovakvu kronologiju izgradnje zagrebačke prvostolnice uzmemo za točnu kao i činjenicu da se radi o tako značajnom graditeljskom pothvatu kojega potiče biskup Stjepan II, osnivač i graditelj Nove Čazme, određene bi paralele i veze između zagrebačkoga i čazmanskoga gradilišta mogle postojati. Ipak, i ovdje bi teško bilo reći jesu li isti majstori bili angažirani na gradnji obaju crkava.

Tijekom provale Tatara dolazi do prekida graditeljske djelatnosti na području Zagrebačke biskupije, da bi se ona opet intenzivirala nakon njihova odlaska i stabilizacije stanja u zemlji. U to vrijeme paralelno se gradi više značajnih objekata na širem prostoru biskupije, a to su crkva sv. Marka na Gradecu, Medvedgrad, kapela sv. Stjepana uz katedralu, utvrde oko Gradeca, a čazmanska se crkva tada popravljala te, prema većini istraživača prvi ili drugi put pregrađuje.

Analizirajući crkvu sv. Marije Magdalene u Čazmi, već su Anđela Horvat i Zorislav Horvat uočili cistercitske utjecaje na njoj te je nastojali povezati ne samo sa srodnim primjerima

---

¹⁰⁵ HORVAT, Z, 1980: 12

¹⁰⁶ HORVAT, Z, 1980: 12

sakralne arhitekture šire regije, već i sa spomenicima užega kruga srednjovjekovne Slavonije. Ono što gore pobrojane građevine povezuje, osim srodnoga vremenskoga razdoblja nastanka, u prvom redu je upotreba opeke za gradnju, u čemu Zorislav Horvat prije svega vidi lombardski utjecaj, koji je mogao doći direktno ili indirektno (npr. Preko Njemačke ili Francuske).¹⁰⁷

Analizirajući način zidanja te veličine i format opeka građevina koje se tijekom 13. i 14. stoljeća grade na ovom području srednjovjekovne Kraljevine Slavonije, izdvaja tri različite grupe koje prije svega govore o uspostavljanju tradicije gradnje opekama na ovom prostoru te naznačuju određene paralele i veze koje među navedenim građevinama postoje.¹⁰⁸

1. Prvu grupu naziva početna lutanja, riječ je o opekama koje su slabo izrađene, različitih debljina i veličina, s dosta razbijenih opeka. Ova grupa pokazuje nedovoljno poznavanje tehnologije gradnje tim materijalom.

2. Drugu grupu čine opeke izrazitog formata 1:2:4, koju osim na ovom primjeru, početkom 13. stoljeća nalazimo na još nekoliko objekata kod nas, kao što je crkva sv. Martina u Prozorju, kapela sv. Martina u Lovčiću ili opeke pronađene u Velikoj, a koje se danas nalaze u muzeju u Požegi.

3. Treća grupa opeka, približno određena veličinom 6,5/12/26 cm, povoljna je za zidanje, a ovakve formate i veličinu opeke često nalazimo u kontinentalnoj Hrvatskoj tijekom 13. i početkom 14. stoljeća. Tijekom 13. stoljeća nalazimo je na crkvi sv. Ane kod Đurđevca, Medvedgradu, crkvi sv. Marka na Gradecu, kapeli sv. Stjepana, uz katedralu, Kamengradu (Koprivnica), a početkom 14. stoljeća i na franjevačkoj crkvi u Našicama.¹⁰⁹

Sličnosti koje postoje u veličini i formatu opeke navedenih građevina zadnje grupe ukazuju na moguće utjecaje i veze među njima. Zorislav Horvat smatra kako čazmanska crkva stoji na

---

¹⁰⁷ HORVAT, Z, 1980: 8-9

¹⁰⁸ HORVAT, Z, 1980: 12

¹⁰⁹ HORVAT, Z, 1980: 7-8

početku tradicije gradnje opekom koja se tada uspostavlja na ovom prostoru te da cistercitski majstori, koji sudjeluju na njezinoj izgradnji i tu tehniku usavršavaju, moguće rade i na ostalim gradilištima ovoga prostora.¹¹⁰

Nešto preciznije paralele možemo povući ukoliko pogledamo romanički prozor na zidu južnoga broda crkve sv. Marka na Gradecu koji pokazuje određene sličnosti s romaničkim prozorima na čazmanskoj crkvi.¹¹¹

Jednaka profilacija prozora kakvu nalazimo na ova dva primjera prisutna je i na kapeli sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu koja u srodnoj tehnici gradnje opekom s vrlo sličnom arhitektonskom dekoracijom izvedenom u kamenu pokazuje neke izrazite sličnosti s onom u Čazmi. (Slika br. 17 i 18)

Također, već ranije spomenuti ulomak rebra svoda, pronađen na Medvedgradu, pokazuje određene sličnosti s ulomkom rebra svoda iz Čazme, a iako je riječ o profilaciji koja je česta sredinom 13. stoljeća, koju kod nas nalazimo još i na cistercitskoj crkvi u Topuskom, ali i na širem prostoru, prvenstveno kod cistercitskih crkava, u Kostanjevici, Belapatfalvi, Jaaku te minoritskoj crkvi u Ptuju, ipak pokazuje da je određenih utjecaja i veza moralo biti.¹¹² (Slika br. 10) Prvi koji je skrenuo pažnju na srodnosti koje među ovim krugom spomenika postoje te rebro svoda iz čazmanskoga muzeja (za koje smatra da je izvorno bio dio crkve sv. Marije Magdalene) povezo s ostalim primjerima, bio je Z. Horvat.¹¹³ Male rozete koje se nalaze na sjevernom i južnom zidu crkve u Čazmi također pokazuju velike sličnosti s onima na pročelju kapele sv. Filipa i Jakova u Medvedgradu.¹¹⁴ (Slika br. 19) Profilacije baza otkrivenih izvornih polustupova u sjevernom kraku transepta crkve u Čazmi, unatoč lošoj sačuvanosti,

---

¹¹⁰ HORVAT, Z, 1980: 16-17

¹¹¹ HORVAT, Z, 1980: 13

¹¹² HORVAT, Z, 1980: 12-13

¹¹³ HORVAT, Z, 1980:12-13

¹¹⁴ MILETIĆ, VELJATO-FABRIS, 1987: 51

pokazuju stanovite sličnosti s onima u medvedgradskoj kapeli.¹¹⁵ (Slika br. 20 i 21) Profilacije obiju baza sastoje se od dva torusa, donjega nešto stlačenijega i gornjega, gotovo pravilno polukružnoga, koji dijeli relativno duboki trohilus. Prijelaz iz torusa u trohilus s obiju strana riješen je plitkim užljebljenjem.¹¹⁶

Velika, danas zazidana rozeta, na začeljnom zidu svetišta dominikanske crkve također pokazuje velike sličnosti s onom u Medvedgradu. S obzirom na to da se po svemu sudeći Medvedgrad počinje graditi iza tatarske provale, postavlja se pitanje jesu li u njegovoj izgradnji mogli sudjelovati isti majstori koji su gradili Čazmu.¹¹⁷ U tom kontekstu važno je spomenuti kako se stanovite veze s medvedgradskom kapelom, prije svega ukoliko se osvrnemo na njezine polukapitele, ali i već ranije sličan tip profilacije rebra svoda, mogu pronaći i na cistercitskoj crkvi u Kostanjevici, s kojom se često povlače paralele s Čazmom.¹¹⁸

Dok Z. Horvat dominikansku crkvu u Čazmi vidi kao plod suradnje cistercita i dominikanaca, i ističe lombardski utjecaj u korištenju opeke kao materijala, još prije njega, A. Deanović istražujući kapelu sv. Stjepana na Kaptolu, prepoznaje na njoj utjecaje lombardske arhitekture, prije svega one dominikanske.¹¹⁹ S druge pak strane, A. Horvat istražujući kapelu sv. Stjepana, u njoj uočava cistercitske utjecaje.¹²⁰

Osim korištenja opeke kao materijala ističe se i prozorska rozeta srodna onoj u Čazmi i Medvedgradu, ali se ističe kako je arhitektura pa i arhitektonska dekoracija kapele sv. Stjepana mnogo napredniji rad od čazmanskoga ili medvedgradskoga primjera.¹²¹ Također treba napomenuti i to da iako se uočavaju velike sličnosti između ovih spomenika, istodobno su prisutne i određene razlike među njima. Iako je profilacija prozora na crkvi sv. Marije

---

¹¹⁵ MILETIĆ, VELJATO-FABRIS, 1987:51-52

¹¹⁶ Za detaljniji opis profilacije baza i polustupova medvedgradske kapele vidjeti: MILETIĆ, VELJATO-FABRIS, 1987: 29

¹¹⁷ MILETIĆ, VELJATO-FABRIS, 1987: 54

¹¹⁸ MILETIĆ, VELJATO-FABRIS, 1987:50

¹¹⁹ HORVAT, Z, 1980: 16; DEANOVIĆ, A, 1979: 14

¹²⁰ HORVAT, A, 1982: 244

¹²¹ HORVAT, 1980: 17

Magdalene jednaka onoj na Medvedgradu i južnom pročelju crkve sv. Marka na Gradecu, one se razlikuju u obliku nadvoja. Dok su u Čazmi oni pravilno polukružni, oni na medvedgradskoj kapeli su blago šiljasti te na drugačiji način slagani.¹²² Profilacija svodnoga rebra iz Čazme može se gotovo upisati u kvadrat, dok je na medvedgradskom odnos širine i visine 2:3, a primjećuju se i određene razlike u mrežištima između rozete na začeljnom zidu čazmanske crkve i one na pročelju medvedgradske kapele.¹²³ Stanovite razlike postoje i kod samih opeka te dok u Čazmi nalazimo na nesigurnost pri izboru veličine opeke, medvedgradske opeke relativno su stalnoga formata, gotovo su jednake onima na crkvi sv. Marka na Gradecu, a svojom se veličinom izdvajaju opeke kapele sv. Stjepana, time jedinstvene u cijelom srednjovjekovnom razdoblju kod nas.¹²⁴

Ipak ovdje je važno ukazati na činjenicu kako je pokretnost bila važna odlika gotičkih graditelja, koji su seleći se s jednoga gradilišta na drugo, sa sobom prenosili i nove oblike, preuzete tada na aktivnim cistercitskim gradilištima. Stoga je moguće da su određeni oblici koji vuku svoje cistercitsko porijeklo rezultat samo njihova posrednoga utjecaja, dodira toga majstora s tim oblikom na nekom drugom gradilištu.¹²⁵ Upravo ovo zapažanje D. Miletića čini se izrazito bitnim u objašnjenju nekih karakteristika prisutnih na ovim građevinama, prije svega na crkvi sv. Marije Magdalene, gdje je vidljivi cistercitski utjecaj moguća posredna reakcija nekoga majstora pridošloga s nekoga od aktivnih cistercitskih gradilišta toga doba, koja nisu mogla ne ostaviti traga i na ostalo graditeljstvo toga prostora.

Kroz prethodno poglavlje pobrojani su svi krugovi mogućih utjecaja i veza koje se s crkvom sv. Marije Magdalene u dosadašnjoj literaturi nastoje uspostaviti. U najvećoj mjeri crkva se

---

¹²² MILETIĆ, VELJATO-FABRIS, 1987:53

¹²³ MILETIĆ, VELJATO-FABRIS, 1987:53

¹²⁴ MILETIĆ, VELJATO-FABRIS, 1987:53

¹²⁵ MILETIĆ, VELJATO-FABRIS, 1987:53

povezuje s cistercitskom arhitekturom te se određene cistercitske koncepcije gradnje nastoje prepoznati kod nje, prije svega u tlocrtu, osobito njezina istočnoga dijela, u određenim arhitektonskim detaljima, dekoraciji, ali i u tehnici izgradnje. S tim u vezi, najviše se povezuje s mađarskim cistercitskim crkvama, prije svega onom u Belapatfalvi, ali i cistercitskim crkvama u Kostanjevici i Petrovaradinu te crkvama toga reda kod nas, prije svega onoj u Topuskom. Uz to blisko stoji i činjenica kako su dominikansku crkvu u Čazmi gradili upravo cistercitski majstori te kako je ona plod suradnje cistercita i dominikanaca u trenutku kada još ne postoji čvrsto formiran tip propovjedničke arhitekture.¹²⁶

S druge strane, crkva se povezuje s mađarskim kulturnim krugom, ali sada onim vezanim uz kraljevski dvor, te se nastoje uspostaviti veze između građevina koje su djelo kraljevske radionice, prije svega dvorske kapele u Esztergomu, ali i crkve benediktinske kapele u Arači, s gradnjom novoga crkvenog i mogućeg vladarskoga centra u Čazmi. U ovom slučaju paralele se zasnivaju isključivo na srodnom tipu arhitektonske dekoracije, vidljive prije svega u oblikovanju rozeta, ali i ostale visoko kvalitetne u kamenu izvedene arhitektonske dekoracije na pročelju ovih građevina. S tim u vezi stoji i pretpostavka o mogućem sudjelovanju kraljevske radionice na izgradnji dominikanske crkve.¹²⁷

Na kraju, određene paralele povlače se među građevinama koje nastaju na istom području u srodnom vremenu, većinom nakon tatarske provale na prostoru zagrebačke biskupije za vrijeme dok je na njezinom čelu bio biskup Stjepan II. Riječ je o građevinama kojima je zajednička gradnja u opeci i to one srodne veličine i formata, u prijelaznom romaničko-gotičkom ili u potpunosti gotičkom stilu, s arhitektonskom dekoracijom srodnoj onoj u Čazmi.

---

¹²⁶ HORVAT, Z, 1980: 16-17

¹²⁷ GOSS, 2007: , GOSS, 2010: 183-191

Iako se gore navedeni utjecaji na crkvi sv. Marije Magdalene mogu donekle, u većoj ili manjoj mjeri pronaći, na kraju ipak treba istaknuti nekoliko bitnih zaključaka. Kao prvo, u regiji ne postoji jasan izravan uzor za tlocrtno rješenje čazmanske crkve. Ono se stoga treba promatrati kao spoj više različitih utjecaja, čije izvorište treba tražiti na velikim europskim gradilištima toga vremena, a koji su u Čazmu su stigli posredno i donekle se preradili u lokalnu varijantu. Pitanje kronologije njezine izgradnje, dviju ili više etapa gradnje, nije još posve riješeno te je i u kontekstu toga još teže govoriti o svojevrsnom uzoru kojega slijedi ili stilskoj komponenti koju odnekuda preuzima. Pitanje porijekla njezinih graditelja također ostaje otvoreno jer se sa sigurnošću ne može utvrditi dolaze li majstori s nekih tada aktivnih gradilišta na prostoru zagrebačke biskupije ili šire regije. I na kraju, treba jasno istaknuti kako je njezino tlocrtno rješenje jedinstveno, ne samo među crkvenom arhitekturom dominikanskoga reda, u koju se ne uklapa ni svojim tlocrtom ni prebogatom dekoracijom na fasadi, nego i među crkvenom arhitekturom toga razdoblja uopće.

7. Povijest konzervatorsko-restauratorskih istraživanja i zahvata na crkvi

7.1. Istraživanja Instituta za povijest umjetnosti (1990.-2001.)

7.1.1. Početna istraživanja – valorizacija pojedinih etapa izgradnje te koncepcija obnove i prezentacije donesena u elaboratu *Župna crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi - spomenik kulture „0“ kategorije* (1991.)

Prva sustavna istraživanja crkve sv. Marije Magdalene u Čazmi počeo je provoditi Institut za povijest umjetnosti 1990. godine. Voditelj istraživanja bio je Josip Stošić, a ona su rezultirala izradom elaborata *Župna crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi – spomenik kulture „0“ kategorije*, 1991. godine, autora Josipa Stošića i Davorina Stepinca. U elaboratu se među ostalim donosi detaljna arhitektonska dokumentacija te se pokušavaju razlučiti i valorizirati pojedine etape izgradnje crkve kao i definirati osnovni principi njezine obnove.

U studiji se donose i razlučuju šest etapa izgradnje crkve, koje su pobrojane u ranijem poglavlju rada, a ovdje ćemo se više osvrnuti na iznijetu valorizaciju svakoga od pojedinih slojeva koja će postati temelj za stvaranje koncepta obnove. Sve ukazuje na to kako je riječ o izrazito složenom objektu čiji je današnji izgled rezultat niza dogradnji i pregradnji, brojnih slojeva nataloženih tijekom dugotrajne povijesti njezina nastanka.

Prvotna romanička crkva, jednobrodna građevina s apsidom ili pravokutnim svetištem te transeptom nad čijim se krilima izdizao par zvonika, odredila je osnovnu prostornu i volumensku dispoziciju svih kasnijih intervencija i stanja na crkvi.¹²⁸ Ukoliko takvu pretpostavku o tlocrtu prvotne crkve uzmemo za točnu, to bi značilo da je riječ o jedinstvenom primjeru romaničke crkve na našem području, koja je od svoga izvornog izgleda

---

¹²⁸ STOŠIĆ, STEPINAC, 1991: 2

izgubila samo prvotno svetište te završetke tornjeva.¹²⁹ Iz te etape izgradnje ostala su sačuvana i dva čitava ili fragmentirana romanička prozora na svakom bočnom zidu broda te jedan prozorski otvor u obliku strijelnice na južnom zidu južnoga zvonika.¹³⁰

U pregradnjama koje se tijekom srednjega vijeka događaju, crkva biva produžena, dobiva bočne brodove, novo pravokutno svetište i novi transept na istoku, a na zapadnom pročelju monumentalni portal s rozetom. Istim rozetama zamijenjen je i srednji par romaničkih prozora broda ispred zvonika, otvaraju se novi veliki prozori na perimetralnim zidovima, dok je prostor svetišta osvjetljivala velika rozeta na njezinom začeljnom zidu. Križno-rebrastim svodovima nadstvođeni su prostori svetišta, bočnih brodova i krila istočnoga transepta dok su ti dijelovi crkve izvana bili poduprti kontraforima.¹³¹

Za vrijeme obnove crkve, koja je nastupila odmah po odlasku Osmanlija iz Čazme, nije se dogodila nikakva bitna promjena prostora i volumena crkve, već se pristupilo isključivo sanaciji učinjene štete, uz neke minimalne intervencije kao što je otvaranje novih prozora i vrata ili podizanje novoga svoda svetišta, gdje se, gotovo s konzervatorskim osjećajem, ponavljaju stari oblici.¹³² Ipak, velikom baroknom obnovom koja je nastupila nešto kasnije, uspostavlja se današnje oblikovanje unutrašnjosti crkve koje se do danas u potpunosti sačuvalo. Tada se razvijenim arhitektonskim jezikom zreloga baroka njezina unutrašnjost konačno definira, novim sustavom svođenja te novim sustavom osvjetljenja.

Jednako kao što je barokna obnova crkve definirala njezinu unutrašnjost, tako su historicističke intervencije na crkvi definirale vanjski izgled. Tada se tornjevi povisuju, vertikalno naglašavaju, što po Stošiću odgovara izvornoj visini ostvarenoj u završnoj nadogradnji za vrijeme srednjega vijeka.¹³³ Sve ostale intervencije, kao što su artikulacija

---

¹²⁹ STOŠIĆ, STEPINAC, 1991: 8

¹³⁰ STOŠIĆ, STEPINAC, 1991: 6

¹³¹ STOŠIĆ, STEPINAC, 1991: 2

¹³² STOŠIĆ, STEPINAC, 1991: 3

¹³³ STOŠIĆ, STEPINAC, 1991: 9

pročelja, krovni nagib, oblici vijenca, nadogradnja sakristije, degradirali su mnoge vrijednosti građevine ostvarene u ranijim etapama izgradnje.

U unutrašnjosti su pronađeni tek fragmentarno sačuvani dijelovi svoda srednjovjekovne crkve i to onoga u sjevernom krilu transepta te neznatne ostatke svodova sjevernoga broda s lukovima arkature te tragom zapadnoga ležišta, kao i trag ležišta svoda južnoga broda. Od nervatura gotičkih svodova sačuvali su se ostaci rebara i službi u vanjskim kutovima obaju krila transepta, u istočnim uglovima svetišta, u oba južna kuta južnoga broda te u sjeverozapadnom kutu sjevernoga broda. Većina tih službi ima jako oštećene i dosta nečitljive ostatke baza i kapitela. Od srednjovjekovne unutrašnjosti crkve ostao je sačuvan i trijumfalni šiljasti luk svetišta i vrlo oštećena sedilija.¹³⁴

U elaboratu se među ostalima zacrtava osnovni koncept prezentacije građevine koji već ovdje ide za tim da se prezentira i sačuva srednjovjekovni volumen građevine, njezin vanjski izgled prije barokne obnove i potreba za njegovim još jačim isticanjem, otvaranjem i prezentacijom onih dijelova građevine koji pripadaju tim etapama izgradnje. S druge pak strane istaknuta je potreba da se sačuva barokna unutrašnjost crkve (svodovi, pjevalište, dijelom i prozori, a u potpunosti izrazito vrijedan barokni inventar). Autor elaborata pritom još uvijek ne koristi termine poput obnove ili rekonstrukcije, već isključivo govori o načinu prezentiranja građevine.

Također je istaknuto da se iz vremena historicističkih intervencija sačuva puna visina zvonika, tj. zadrže gornji dijelovi s njihovim *kapama* i velikim prozorima, a da se gornja etaža sakristije snizi, kako bi se istaknuo dominantni srednjovjekovni volumen crkve.¹³⁵ Pod pretpostavkom da će se nakon provedenih istraživanja zapadnoga pročelja crkve, izvorni

---

¹³⁴ STOŠIĆ, STEPINAC, 1991: 6

¹³⁵ STOŠIĆ, STEPINAC, 1991: 10

izgled moći rekonstruirati, otvorila se potreba za donošenjem rješenja drugačijega nagiba krovišta.¹³⁶

7.1.2. Nastavak istraživanja – 1991.-2001. – koncepcija obnove i prezentacije donesena

u elaboratu *Crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi. Koncepcija obnove i prezentacije s rezultatima istraživanja i dokumentacijom* (2001.)

Godinu dana nakon prvotnih istraživanja koje je na crkvi pokrenuo Institut za povijest umjetnosti, uslijedila su arheološka istraživanja u njezinoj unutrašnjosti provedena u suradnji sa Zavičajnim muzejom u Čazmi, koja su potom nastavljena 1992. godine istraživanjima na prostoru južno od crkve. Voditelj istraživanja bio je Josip Stošić.¹³⁷ Zbog obnove dotrajale fasade te sanacije loše izvedene limene *kape* sjevernoga zvonika, pristupilo se 1998. godine skidanju žbuke, najprije na zapadnom dijelu crkve, a onda i s cijele građevine. To je potaknulo nova restauratorska istraživanja, izradu arhitektonskoga snimka i fotografske dokumentacije te konačnoga prijedloga prezentacije crkvenih pročelja. Voditelji istraživanja i autori elaborata i u ovom su slučaju Josip Stošić i Davorin Stepinac.

Restauratorska istraživanja, provedena između 1998. i 2000. godine, rezultirala su s nekoliko značajnih otkrića, prije svega na zapadnom pročelju crkve, na kojemu su otkriveni lučni dijelovi glavnoga portala te velika, monumentalna rozeta iznad njega. (Slika br. 22) Oni su dodatno otvorili pitanje o mogućoj rekonstrukciji toga dijela pročelja u izvorno srednjovjekovno stanje, međutim, ono je i ovdje naišlo na prepreke novijih baroknih struktura, prije svega svoda i pjevališta u unutrašnjosti, koji bi se tom prilikom morali ukloniti. S

---

¹³⁶ STOŠIĆ, STEPINAC, 1991: 10

¹³⁷ Izvještaj o rezultatima zaštitnih istraživanja crkve sv. Marije Magdalene u Čazmi 1992. godine objavio je Institut za povijest umjetnosti 1993. godine. Organizaciju radova vodio je Davorin Stepinac, arheološku suradnju Vjekoslav Štrk, arhitektonsku dokumentaciju izradili su Davorin Stepinac, Damir Bakliža i Vjekoslav Urukaloć dok je autor fotografske dokumentacije Milan Drmić

obzirom da bi njihovo uklanjanje značilo i narušavanje kvalitete baroknoga interijera crkve, od tako zamišljene obnove tada se odustalo te se podvukla potreba za nastavkom istraživanja koja bi trebala odgovoriti na još neka otvorena pitanja, kao što je ono o izvornome izgledu portala, čime bi se dobio bolji uvid u moguće rješenje obnove i rekonstrukcije čitavoga zapadnog pročelja.¹³⁸ Ipak, iz razloga što zapadna rozeta utječe na visinu sljemena krova kao i nagib krovista, nakon stručne ekspertize Željke Čorak, donesene u ranijem elaboratu, odlučeno je da se historicističke intervencije na njemu uklone.¹³⁹

Na sjevernom i južnom pročelju crkve pronađene su male rozete između monofora te je odlučeno da se otkriveni romaničko-gotički niz otvora rekonstruira u punim visinama i širinama otvora te prezentira kao niše, dubine do njihovih srednjih dijelova. (Slika br. 23 i slika br. 24) Tada se iznosi i prijedlog da se na tom području smanje visine onih viših baroknih prozora, odnosno da se njihov nadvoj spusti.¹⁴⁰

Novi nalazi prozorskih trifora na čeonim stranama transepta i bifora na zidovima bočnih brodova otvorile su mogućnost uspostave izvornoga osvjetljenja tih dijelova crkve te je iznesen prijedlog njihove potpune rekonstrukcije, opravdane time što je riječ o prostorima koji su zadržali svoje izvorne unutrašnje volumene te kod kojih je čak moguće prezentirati i nalaze izvornoga svođenja crkve.¹⁴¹ (Slika br. 25)

Kao rezultat ovih istraživanja iznesen je i prijedlog da se obnovi izvorna rozeta na istočnome začeljnom zidu svetišta, čime bi se, kako se u objašnjenju navodi, stvorio srednjovjekovni ugođaj.¹⁴² (Slika br. 26) Ipak, nije jasno kako bi se kvaliteta baroknoga interijera, koja je više puta podvučena kao imperativ, na taj način očuvala. Svjetlo i način osvjetljenja čine jedno od konstitutivnih mehanizama gradnje baroknoga interijera, u svom karakteru bitno drugačijega od onoga srednjovjekovnoga te bi se ono u slučaju rekonstrukcije i povratka funkcije rozete

---

¹³⁸ STOŠIĆ, STEPINAC, 2001: 3-4

¹³⁹ STOŠIĆ, STEPINAC, 2001: 3

¹⁴⁰ STOŠIĆ, STEPINAC, 2001: 4

¹⁴¹ STOŠIĆ, STEPINAC, 2001: 4

¹⁴² STOŠIĆ, STEPINAC, 2001: 4

na začeljnem zidu svetišta trajno negiralo. U iznijetom konceptu prezentacije i obnove crkve još se ide i za obnovom kontrafora, uklanjanjem gornje etaže sakristije, zazidavanjem naknadno ugrađenih velikih prozora na čeonim stranama zvonika te obnovom izvornih malih prozora na njihovom mjestu kao i neostilskih prozora na srednjoj zoni zvonika, koji bi se trebali preoblikovati tako da *naglaise izvornost ovog dijela građevine*.¹⁴³ Od svega navedenoga, srednjovjekovna crkva izvorno je imala samo kontrafore te male prozore u donjim etažama tornjeva, dok je sakristija rezultat intervencija u 18. stoljeću, a njezina nadogradnja kao i veliki otvori na tornjevima rezultat su historicističkih intervencija.

Za razliku od prethodnoga elaborata u kojemu se autor služi isključivo terminom prezentacije pročelja, ovdje se koriste druga dva termina, obnova i rekonstrukcija, i to na način da se govori o obnovi portala i rozete na zapadnom pročelju te obnovi rozete na istočnom začeljnem zidu, ali o rekonstrukciji romaničko-gotičkoga niza otvora kao i trifore na bočnim pročeljima te o rekonstrukciji krovništva. Iz ovoga je jasno da autor termin rekonstrukcije koristi kada je riječ o slabije sačuvanim ili gotovo u potpunosti izgubljenim elementima, ali nije jasno zbog čega se onda pojam rekonstrukcije ne koristi i kada je riječ o zapadnome pročelju s tek fragmentarno sačuvanim portalom i rozetom.

Dakle, ovim se elaboratom, iza kojega stoji desetljeće sustavnoga istraživanja crkve te neka važna otkrića do kojega su ona dovela, nastavljaju i nadograđuju pretpostavke i koncepti obnove iznesene u prethodnom elaboratu iz 1991. godine. Novi nalazi na crkvenim pročeljima potvrdili su već ranije zacrtani stav da se ona trebaju prezentirati u srednjovjekovnome izgledu, ali i dodatno otvorila važna pitanja suodnosa baroknih struktura (osvjetljenja, visine i nagiba krovništva) i starijih srednjovjekovnih struktura na pročelju.

---

¹⁴³ STOŠIĆ, STEPINAC, 2001: 4

Iako se već u prethodnom elaboratu istaknulo kako je očuvanje baroknoga interijera imperativ, sada ipak nailazimo određene ustupke pred isticanjem srednjovjekovnih dijelova, kao što je izneseni prijedlog da se na sjevernom i južnom pročelju, gdje se zamišlja rekonstrukcija romaničko-gotičkoga niza otvora, smanje visine onih viših baroknih prozora. Također se iznosi prijedlog za obnavljanjem izvorne rozete na začeljnom zidu svetišta čime bi se barokni interijer crkve ipak donekle narušio.

Osnovni principi obnove građevine doneseni su na temelju prepoznavanja i valorizacije određenih slojeva izgradnje crkve, idu za tim da se crkva izvana prezentira u srednjovjekovnom sloju, a iznutra u baroknom, pritom kao ključni argument ističući to da su *svi prostori i volumeni srednjovjekovne građevine u obliku nakon treće etape izgradnje sačuvani gotovo u potpunosti, pa su tako sačuvani u nju uklopljeni i svi karakteristični rasporedi prostora crkve iz dvije ranije građevinske etape.*¹⁴⁴

Stoga, kao ključni princip obnove navode kako je *volumen srednjovjekovne crkve, koji je u potpunosti sačuvan, to jest njezin vanjski izgled nakon treće etape izgradnje, obvezno još jače istaći otvaranjem i prezentacijom onih dijelova građevine koji pripadaju istim fazama izgradnje crkve: prozori, rozete, portal.*¹⁴⁵

Pod tvrdnjom da je volumen srednjovjekovne crkve u potpunosti sačuvan podrazumijeva se to da su sačuvani svi zidovi srednjovjekovne crkve i većina prozora iz srednjovjekovnih etapa izgradnje. Na pročeljima se doista vide ostaci dviju rozeta profiliranih okvira na bočnim zidovima broda, par dosta oštećenih romaničkih prozora na zidovima svakog krila transepta te velika rozeta vanjskoga profiliranog okvira na začeljnom zidu svetišta. Također su vidljivi i ostaci romaničkih i gotičkih prozora na vanjskim zidovima bočnih brodova, gotički prozor na sjevernom zidu prizemlja sjevernoga zvonika te profilirani okvir niše zapadnoga portala. Međutim, ono što je sporno je to u kolikoj su mjeri ti otvori sačuvani, budući da se kod dosta

---

¹⁴⁴ STOŠIĆ, STEPINAC, 1991: 6

¹⁴⁵ STOŠIĆ, STEPINAC, 2001: 3

njih radi gotovo isključivo o fragmentima (rozeta na glavnom pročelju, lukovi iznad portala, na mjestu središnjega otvora trifore na sjevernom i južnom zidu istočnoga transepta danas se nalazi barokni prozor, na južnom pročelju između monofora tek fragmentarno sačuvan okulus, bifore sjevernoga i južnoga pročelja također samo fragmentarno sačuvane).

S obzirom na to da barokni svodovi negiraju elevaciju srednjovjekovne crkve i nameću svoj ritam prozorskih okvira koji opet negira srednjovjekovne prethodnike, pa tako svodovi glavnoga broda crkve doslovno sijeku po pola ranije srednjovjekovne otvore, to stvara drastični sukob između ove dvije velike epohe njezina razvoja i nemogućnost da se u potpunosti sačuva i barokni interijer i njezina srednjovjekovna fasada.¹⁴⁶ Ukoliko se izvana istaknu svi sačuvani ili rekonstruirani romanički i gotički graditeljski elementi te ukoliko se nanovo uspostave u svojoj izvornoj funkciji, vrijednost barokne unutrašnjosti tim će se postupkom degradirati jer će se izgubiti jasnoća svjetlom građenoga baroknog interijera.

Osim provedenih restauratorskih istraživanja, tada se, međutim, provode i određene konzervatorsko-restauratorske intervencije na crkvi. Sanira se loše izveden limeni završetak piramidalne *kape* sjevernoga zvonika, obnavljaju se i izrađuju nedostajući podesi i stube na tetivama obaju zvonika, u njima se ugrađuju satovi, nanovo se žbukaju te se izvode profilacije nad zabatima na pročelju. Na kraju se zacrtava plan budućih istraživanja koji predviđa izradu projektne dokumentacije za izvedbu novoga drvenog krovišta nad cijelom crkvom.

---

¹⁴⁶ STOŠIĆ, STEPINAC, 1991: 9

7.2. Konzervatorski odjel u Bjelovaru – izvještaj o recentnim istraživačkim radovima (2012.-2013.)

7.2.1. Metode istraživanja postojećega stanja i načini intervencije

Tijekom jeseni i zime 2012. i 2013. godine, pod stručnim nadzorom Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru, nastavljeni su istražni restauratorski radovi na crkvi sv. Marije Magdalene u Čazmi, najvećim dijelom usmjereni na istočno i zapadno pročelju crkve.¹⁴⁷

U prvoj fazi istraživanja (2012. godine) provodi se:

- sondiranje male rozete, izvana na svetištu, na dijelu kružne profilacije s konkavno konveksnim oblicima i dijela mrežišta. (Slika br. 27)

Sondiranje se vršilo s ciljem utvrđivanja postojanja i oblika unutrašnjega profila i stanja rozete te stvarnoga profila mrežišta, vrste ispune i debljine fuga između klesanaca okvira rozete. Rezultati istraživanja pokazala su kako su, kao i na zapadnom pročelju, klesanci poredani u dva reda, od kojih je vanjski manji, a unutrašnji veći i završavao rozetom. Profili su također jednakih dimenzija kao i na zapadnome pročelju. Nakon uklanjanja zapune od opeke s dva prozorčića koja se nalazila na mjestu nekadašnje rozete, utvrđeno je da dodatnoga profila prema unutra, koji bi se nastavljao na mrežište rozete, nema i nema nikakvih tragova da je tu nekada postojao.

- sondiranje velike rozete, na zapadnom pročelju na dijelu kružne profilacije s konkavno konveksnim oblicima, i dijela mrežišta te mikroskopiranje žbuke vršilo se s ciljem utvrđivanja točnih oblika i profilacija, vrste ispune i debljine fuga te utvrđivanja faza

---

¹⁴⁷ Svi podaci preuzeti iz: N.N, 2012: 1-55

određenih popravaka na crkvi te perioda kada je svod spušten, a rozeta izgubila funkciju. (Slika br. 28, 29 i 30)

- restitucija postojećih dijelova detalja unutarnje dekoracije okulusa zapadne rozete i njegova rekonstrukcija prema postojećim spolijama i klesancu rozete. (Slika br. 31)

U drugoj fazi radova (2013. godine) nastavljeno je istraživanje zapadnoga pročelja, kako bi se dobilo što više informacija za provedbu njegove rekonstrukcije:

- pristupilo se dodatnom sondiranju restitucija profila i rekonstrukciji unutarnjega profila okna rozete zapadnoga pročelja (Slika br. 35)
- rekonstrukciji detalja profila klesanaca tranzene rozete zapadnoga pročelja u predvorju crkve
- rekonstrukciji detalja kapitela stupa (vjerojatno tranzene rozete i kapitelnoga niza portala) zapadnoga pročelja u predvorju crkve.¹⁴⁸ (Slika br. 32, 33 i 34)

Na crkvi sv. Marije Magdalene u prvom redu provedena su sondažna istraživanja, najvećim dijelom na njezinim pročeljima, a manjim dijelom u unutrašnjosti te restitucija i rekonstrukcija pojedinih detalja arhitektonske plastike. Sondiranjem se željelo potvrditi određene oblike i detalje, kao i izvorne materijale, a pritom se pazilo na to da se prikažu i sačuvaju pronađeni materijali (žbuke) svih slojeva izgradnje.

Rekonstrukcije pojedinih detalja arhitektonske plastike kao što su rekonstrukcija unutarnjega okulusa i detalja profila klesanaca tranzene zapadne rozete, izvedene su prema postojećim spolijama i klesancu rozete, dok je rekonstrukcija detalja kapitela, izvedena prema postojećim spolijama i klesancu kapitela. S obzirom na činjenicu da su dva ulomka kapitela (za većega se pretpostavlja da je bio dio kapitelnoga niza portala, a manji kapitel stupa rozete) samo fragmentarno sačuvana (niti u trećini, a svakako ne u svojoj većini), postavlja se pitanje

---

¹⁴⁸ Svi podaci preuzeti iz: N.N, 2013: 1-31

opravdanosti takvih rekonstrukcijskih postupaka koji se u svom najvećem dijelu temelje isključivo na pretpostavkama. Autor/i elaborata isključivo koriste termin rekonstrukcija, iako je jedna od temeljnih značajki rekonstrukcije ta da se ona mora temeljiti na čvrstim dokazima i da nikakve pretpostavke kod nje ne bi smjelo biti.

7.2.2. Modeli prezentacije po Ivi Maroeviću te teorijsko tumačenje pojma rekonstrukcije po Tomislavu Marasoviću i Michaelu Petzetu

Ivo Maroević u knjizi *Sadašnjost baštine* donosi teorijski moguća opća usmjerenja i osnovne metode prezentacije spomenika. Tako izdvaja četiri moguća usmjerenja prezentacije spomenika: prezentaciju posljednjega živog sloja, posljednje cjelovite faze, najvrednijega sačuvanog sloja te slojevitosti kao temeljne vrijednosti spomenika.¹⁴⁹

Obnova crkve u Čazmi ide za prezentacijom najvrednijega sačuvanog sloja, do kojega se došlo na temelju valorizacije pojedinih etapa izgradnje, pritom se služeći metodom rekonstrukcije.

Prezentacija najvrednijega sačuvanog sloja na građevini izrazite oblikovne i povijesne slojevitost, kao što je među ostalima i crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi, ovisi o nizu činjenica, prije svega o odnosu između zatečenoga stanja, njegove valorizacije i mogućih intervencija, kao i niz pitanja koji proizlaze iz dileme na koji način pomiriti želju za rekonstrukcijom odabranoga, po valorizaciji najvrednijega sloja građevine, te vrijednost ostalih slojeva koji nisu u potpunosti sačuvani ili u svojoj cjelini vrijedni da bi, u odluci oko prezentacije, izbor pao na njih.¹⁵⁰

---

¹⁴⁹ MAROEVIĆ, 1986: 59-60,78

¹⁵⁰ MAROEVIĆ, 1986: 81-82

Metoda rekonstrukcije omogućava prilično veliki raspon intervencija koje mogu ići od rekonstrukcije detalja i manjih cjelina do rekonstrukcije čitavih dijelova građevine, ponavljajući pritom isti materijal ili koristeći drugi materijal kako bi se naglasile razlike u odnosu na izvornik.¹⁵¹ Međutim, ona sa sobom nosi i brojne opasnosti, kao što su gubitak potrebnoga stupnja autentičnosti koji nastaje zbog često pretjerane težnje prema cjelovitosti, te gubitak izvorne strukture zdanja. Kao rezultat toga slabi element starosti u vizualnom dojmu, što za krajnji rezultat ima i slabljenje estetske komponente spomenika. S druge pak strane, samo male nepreciznosti u interpretaciji detalja na temelju kojih je rekonstrukcija izvedena mogu rezultirati gubitkom znanstvene vrijednosti i potrebne egzaktnosti.¹⁵²

Tomislav Marasović, u knjizi *Aktivni pristup graditeljskom naslijeđu*, daje jasnu razliku između termina restauracije i rekonstrukcije. Dok pod pojmom restauracije podrazumijeva postupak obnove kojim se povijesnim građevinama ili cjelinama dodaju dijelovi koji su postojali u izvornom izgledu ili u jednoj etapi njezina razvoja, a danas nedostaju, pod pojmom rekonstrukcije smatra postupak očuvanja graditeljskoga nasljeđa kojim se obnavlja povijesna građevina ili cjelina, što je bila porušena potpuno ili u svom većem dijelu. Riječ je o potpunijem i radikalnijem vidu restauracije pri kojem je mnogo više novoobnovljenih nego autentičnih dijelova, koja za cilj ima vraćanje prvobitnoga izgleda povijesne građevine, a ne isključivo očuvanje autentičnih vrijednosti jednoga ili više povijesnih slojeva.¹⁵³ Na tragu toga je i Michael Petzet koji u knjizi *Principles of monument conservation* razlikuje termine *conservation* (očuvanje), *restoration* (ponovno uspostaviti, za cilj ima vratiti estetske i povijesne vrijednosti spomeniku dodajući nove elemente, ali ne uklanjajući izvorni materijal) i *renovation* (obnova koja za cilj ima uspostaviti estetsko i stilsko jedinstvo spomenika, uklanjajući i dodajući one elemente koje se u to stilsko jedinstvo uklapaju).¹⁵⁴ Rekonstrukciju

---

¹⁵¹ MAROEVIĆ, 1986: 87-88

¹⁵² MAROEVIĆ, 1986: 88

¹⁵³ MARASOVIĆ, 1985: 146

¹⁵⁴ PETZET, 1999: 19, 21, 24

pak vidi kao ponovno uspostavljanje izgubljenoga originala, koja može biti djelomična ili potpuna, sa ili bez inkorporiranja postojećih fragmenata, a uvijek se mora temeljiti na čvrstom dokazu kao i na jasnoj svijesti o tome da prošlost nije ponovljiva te da je u određenim okolnostima fragmentarno ili uništeno jedini izraz nefalsificirane povijesti.¹⁵⁵

Na kraju se postavlja pitanje, pod koji od ovih termina spadaju intervencije na dominikanskoj crkvi u Čazmi? Termini koje koriste autori elaborata o čazmanskoj crkvi međusobno se razlikuju i često nije jasno što se pod kojim terminom podrazumijeva. Dok u prvom elaboratu iz 1991. godine Stošić govori isključivo o načinu prezentacije crkve, u kasnijem elaboratu za buduće intervencije na crkvi upotrebljava dva termina, obnova (kada se govori o portalu i rozeti na zapadnom pročelju te rozeti na istočnom) i rekonstrukcija (romaničko-gotičkoga niza otvora i trifore na bočnim pročeljima te krovništva). U elaboratima Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru, za sve intervencije na pročeljima crkve i krovništva, koristi se isključivo pojam rekonstrukcije. To među ostalima pokazuje neujednačenost same terminologije, zbog čega često dolazi do proizvoljnoga tumačenje pojedinih termina, kao i neusklađenost naše terminologije s onom europskom. Stoga za intervencije na zapadnom i istočnom pročelju crkve jedan autor koristi pojam obnove (iako nije posve jasno što se pod tim terminom podrazumijeva), a drugi rekonstrukcije, dok će iz same projektne dokumentacije Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru biti jasno da se njihov termin rekonstrukcije u malo toga podudara s Petzetovim tumačenjem istoga pojma.

---

¹⁵⁵ PETZET, 1999: 33-34

7.2.3. Projekt obnove crkve – projektna dokumentacija Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru

Zbog obnove dotrajale žbuke na pročeljima te sanacije loše izvedenoga limenog završetka *kape* sjevernoga zvonika, već se 1998. godine pristupilo skidanju žbuke najprije sa zapadnoga dijela, a potom i s cijele građevine. To je rezultiralo značajnim otkrićima ranijih slojeva crkve, prije svega onima iz srednjovjekovnih etapa izgradnje, te vrlo brzo usmjerilo koncepciju obnove prema prezentaciji srednjovjekovnoga volumena građevine. S druge pak strane, očuvanje baroknoga interijera postavljeno je kao imperativ.

Prvi se prijedlozi rekonstrukcije i prezentacije pročelja donose u elaboratima Instituta za povijest umjetnosti, čiji su autori Josip Stošić i Davorin Stepinac. Tu su, na temelju ranije iznijete valorizacije i dotada provedenih istraživanja, donesene određene smjernice za obnovu crkve, koje u najvećoj mjeri slijedi i Konzervatorski odjel u Bjelovaru nakon preuzimanja nadležnosti za ovaj projekt. Nastavljaju Stošićeve zahtjeve za prezentacijom srednjovjekovne etape izgradnje na crkvenim pročeljima, a kako potpuna rekonstrukcija pročelja nužno znači i povišenje krovišta crkve, pristupit će se i njegovoj potpunoj rekonstrukciji.

Na zapadnom pročelju predviđa se rekonstrukcija portala te velike rozete iznad njega. Od portala je do sada pronađen njegov lučni dio kojega čine osam kružnih lukova, a od rozete dva fragmenta, donjega lijevoga i desnoga dijela. (Slika br. 36)

Iz projekta nije jasno da li se ide za tim da se portalu i rozeti vrati njihova funkcija, jer bi u slučaju njihova ponovnoga otvaranja bilo potrebno ukloniti barokni svod i pjevalište što je u suprotnosti sa zahtjevom da se očuva barokni interijer.

Na sjevernom pročelju rekonstruiran je romaničko-gotički niz otvora, dvije monofore i rozeta između njih. Rozeta je gotovo u potpunosti sačuvala mrežište, samo je rubna profilacija izgubljena, a monofore su također u većem dijelu bile sačuvane. (Slika br. 37)

Na tom dijelu pročelja barokni prozori su zazidani. Nije jasno da li će se srednjovjekovnim otvorima vratiti i njihova funkcija čime bi se direktno narušio barokni interijer u kojemu je svjetlo njegov konstruktivni i neodvojivi dio.

Na sjevernom zidu bočnoga broda planira se rekonstrukcija dviju bifora, od kojih su sačuvane samo kamene špalete, dok se na sjevernom zidu istočnoga transepta planira rekonstrukcija trifore, čiji je središnji otvor u potpunosti je nestao, a na mjestu kojega se danas nalazi barokni prozor.

Na južnom pročelju također se planira se rekonstrukcija romaničko-gotičkoga niza otvora, dviju monofora te rozete između njih. Međutim za razliku od rozete na sjevernom pročelju koja je gotovo u potpunosti sačuvana, od ove južne nije se sačuvalo gotovo ništa te je na zidu vidljiv tek njezin obris, stoga se ni u projektu ne predviđa obnavljanje njezina mrežišta. (Slika br. 38) Barokni prozori i ovdje će se zazidati. Na južnom zidu bočnoga broda rekonstruirat će se dvije bifore, od kojih su, kao i na sjevernom pročelju, sačuvane samo kamene špalete, a na južnom zidu istočnoga transepta planira se rekonstrukcija trifore, od koje su pronađeni lijevi i desni otvor dok se na mjestu onoga središnjeg nalazi barokni prozor.

Na istočnom zidu svetišta planira se obnoviti i vratiti u funkciju rozeta, s tim da se njezino mrežište neće rekonstruirati. (Slika br. 39) S obzirom na to da na ostalim zidovima svetišta nisu pronađeni tragovi ranijih otvora, rekonstrukcijom i povratkom u funkciju onoga na njegovom začeljnom zidu, vratit će se i izvorno srednjovjekovno osvjetljenje u njegovom interijeru. Time se još jednom degradira barokni sloj crkve.

Još je u elaboratu Instituta za povijest umjetnosti 1991. godine, stručnom ekspertizom Željke Čorak, odlučeno da se tornjevi zadrže u svojoj punoj visini, to jest da se zadrže gornji dijelovi

s njihovim *kapama* i veliki prozori u gornjim zonama.¹⁵⁶ Predviđa se uklanjanje otvora u donjoj zoni na zapadnoj strani tornjeva, na sjevernom pročelju sjevernoga tornja prezentirat će se na pronađeni romanički prozor, dok će se na južnoj strani južnoga tornja zatvoriti vrata i prezentirati pronađeni otvori iznad.

Iz svega ovoga vidljivo je kako se obnovom dominikanske crkve u Čazmi želi prezentirati srednjovjekovni sloj crkve, na temelju valorizacije određen kao najvredniji, a rekonstrukcijom krovišta te snižavanjem sakristije dodatno se želi istaknuti njezin srednjovjekovni volumen. Osim tornjeva koji će zadržati svoju visinu i većinu otvora historicističkoga sloja, svi ostali kasniji povijesni slojevi na pročelju, planiranom se obnovom uklanjaju. To se u prvom redu odnosi na barokne otvore, na zidovima svetišta, transepta, bočnih brodova te dijela ispred tornjeva sjevernoga i južnoga pročelja. Time ne samo da se uklanja barokni sloj s crkvenih pročelja, već dolazi do degradacije baroknoga interijera crkve, koje se rekonstrukcijom srednjovjekovnoga osvjetljenja nužno negira.

U valorizaciji pojedinih etapa izgradnje crkve i povijesnih slojeva na njoj, koju još 1991. godine iznosi Josip Stošić, srednjovjekovne etape izgradnje i nalazi koji su iz tih faza pronađeni ocijenjeni su kao izuzetno vrijedni, *od posebnoga historijskoga i estetskoga značaja*. Upravo je to bio ključni argument za već tada zacrtanu koncepciju obnove crkve. Ipak, pitanje koje se ovdje otvara je to koliko su za ovako drastičnu intervenciju na spomeniku bili zadovoljeni drugi kriteriji, prije svega taj da uklonjeni elementi budu neznatne vrijednosti kao i onaj o zadovoljavajućem stanju očuvanosti onoga sloja koje se ide prezentirati.

Iz nalaza na samoj građevini, kao i iz projektne dokumentacije, vidljivo je to kako je u planiranoj rekonstrukciji postotak pronađenih autentičnih dijelova manji od onih nanovo

---

¹⁵⁶ ČORAK, 1991: 1

ugrađenih. Taj nerazmjer autentičnih i novih dijelova do izražaja dolazi osobito na zapadnom pročelju crkve. Postavlja se stoga pitanje na osnovu čega, kojih dokaza i kojih analogija se takva rekonstrukcija predviđa. Ukoliko tih dokaza nema, postavlja se pitanje radi li se tu zaista o rekonstrukciji, ili o nečemu drugom? Količina sačuvanoga izvornog materijala sporna je i na ostalim pročeljima, prije svega na zidovima bočnih brodova, kada se predviđa rekonstrukcija bifora od kojih su sačuvane samo kamene špalete ili rekonstrukcija trifore na zidu istočnoga transepta od koje je onaj središnji otvor u potpunosti nestao probijanjem baroknoga prozora.

S druge strane postavlja se pitanje i o samoj ispravnosti isticanja i vrednovanja jednoga povijesnog sloja nad drugim, posebno ako se kao ovdje radi o cjelovito sačuvanom baroknom sloju građevine. Barokni sloj sačuvao se ne samo u njezinom interijeru već gotovo u cijelosti i na pročeljima crkve, a budući da su se u baroknoj pregradnji otvori na pročelju otvarali tako da korespondiraju sa svodovima u njezinoj unutrašnjosti, tek se u suodnosi njezine vanjštine i unutrašnjosti postiže potpuna i smisljena cjelina. Cjelina koja se ovim projektom obnove nažalost nepovratno gubi, kao i dio historije građevine koji se predviđenom rekonstrukcijom briše. U tome se još jednom vidi kako temeljni međunarodni postulati zaštite povijesnih spomenika, izneseni među ostalima i u Venecijanskoj povelji, kod nas još nisu posve shvaćeni i prihvaćeni.

U *Venecijanskoj povelji* iz 1964. godine donosi se sljedeće:

Cilj restauracije je da sačuva i da otkrije estetske ili historijske vrijednosti spomenika, a zasniva se na poštivanju stare materije i autentičnih dokumenata. Ona se mora zaustaviti tamo gdje počinje pretpostavka; svako dograđivanje zasnovano na pretpostavkama ili svako dopunjavanje koje se pokaže neophodnim iz estetskih ili tehničkih razloga treba proizaći iz arhitektonske kompozicije i nositi pečat našega vremena. (...)

*Treba poštivati doprinose svih epoha koje su učestvovala u izgrađivanju jednog spomenika, jer cilj restauracije nije postizanje stilske jedinstva spomenika. Ako jedna građevina sadrži karakteristike više epoha, uklanjanje elemenata jedne epohe da bi se otkrila druga opravdano je samo u izuzetnim slučajevima i pod uvjetima da uklonjeni elementi neznatne vrijednosti, da su otkrivene konstrukcije od posebnog historijskog, arheološkog ili estetskog značaja, a da je njihovo stanje očuvanosti zadovoljavajuće.*¹⁵⁷

Na kraju još jednom treba istaknuti neusklađenost terminologije, krivo i višeznačno tumačenje istih termina koje onda u teoriji i praksi rezultiraju time da se pod jednim terminom provodi nešto posve drugo, da se govori o rekonstrukciji, a zapravo provodi stilska restauracija koja za cilj ima uspostaviti estetsko jedinstvo spomenika, vratiti stilsku homogenost cjeline u koju zadire. Ovakva *rekonstrukcija* na povijesno slojevitim građevinama uvijek je nužno i falsifikat, kreacija našega doba koja, brišući povijesnu slojevitost građevine, proizvodi umjetnička djela kakva u svojoj *čistoći* nikada nisu bila.

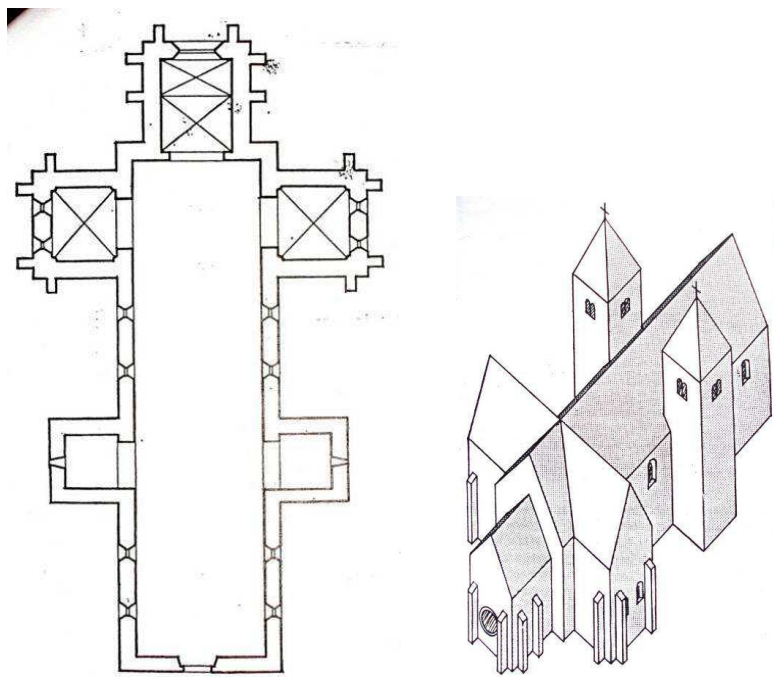
¹⁵⁷ MARASOVIĆ, 1983: 134-135

8. Zaključak

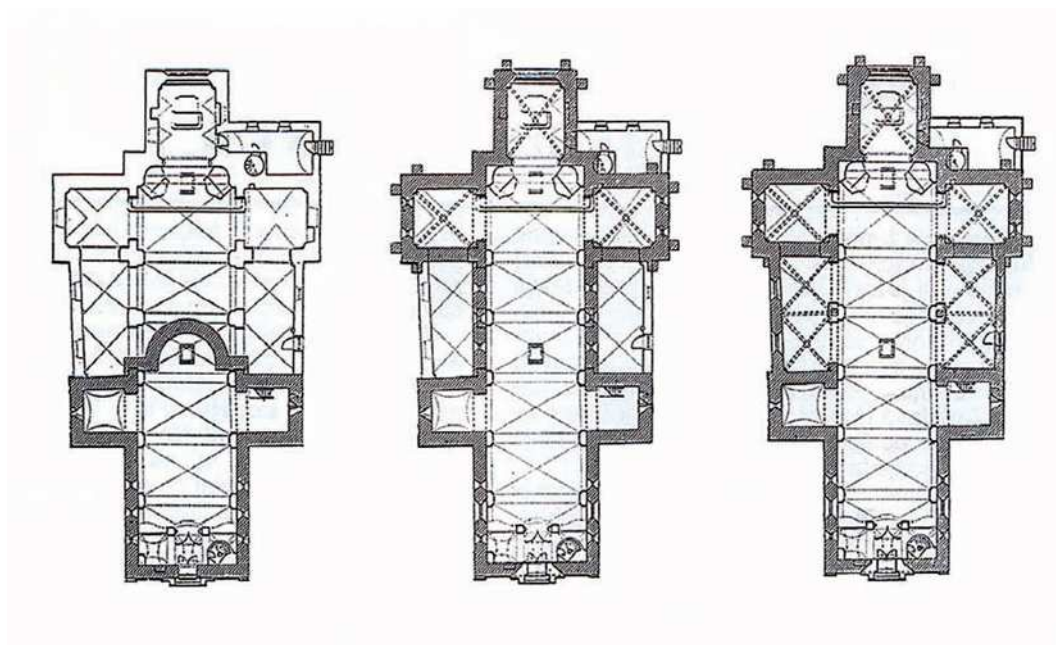
Dominikanska crkva sv. Marije Magdalene jedinstveno je arhitektonsko rješenje dominikanske gradnje kod nas, u koju se ne uklapa ni tlocrtno ni tipološki, s prebogatom arhitektonskom dekoracijom na pročelju. Njezina povijest neodvojiva je od povijesti samoga naselja, koje se zahvaljujući ambicijama zagrebačkoga biskupa Stjepana II razvija u novo središta Zagrebačke biskupije, mjesto djelovanja novoosnovanoga Zbornog kaptola sv. Duha s dvanaest kanonika, *locus credibilis* te vjersko i kulturno središte Čazmanskoga arhiđakonata. Stoga se kroz rad pokušao dati povijesni pregled građevine, a u kontekstu toga i samoga naselja, izdvajajući tri ključna razdoblja njihove egzistencije, vrijeme srednjega vijeka do dolaska Osmanlija, vrijeme osmanske okupacije te vrijeme barokne obnove koja je uslijedila u stoljećima nakon njihova odlaska. S obzirom na činjenicu da su se dosadašnji istraživači najviše bavili s jedne strane pitanjima kronologije izgradnje, razlučivanjem pojedinih etapa njezina nastanka te izgledom izvorne građevine, a s druge strane, i u nešto manjom mjeri, pitanjem uzora i utjecaja na ovakvo tlocrtno, tipološko i dekorativno rješenje građevine, razmatrajući povijest njezina istraživanja, a uz to i zaključke do kojih se pritom došlo, pokušalo se donijeti i propitati neke ključne teze koje se u literaturi donose te utvrditi na kojim se pretpostavkama i argumentima oni zasnivaju.

Na kraju, prikazom povijesti konzervatorsko-restauratorskih istraživanja i zahvata na crkvi te analizom projektne dokumentacije za njezinu obnovu nastojalo se utvrditi kojim se argumentima, postavkama i kriterijima struke ona provodila.

Slikovni prilozi

Slika br. 1 - Zorislav Horvat,
pretpostavljeni izgled srednjovjekovne crkve

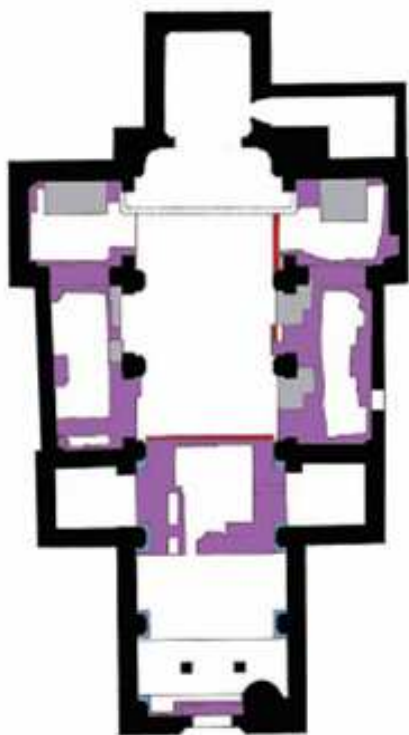

Slika br. 2 - Josip Stošić, povijesne etape izgradnje crkve

Slika br. 3 – crtež drugoga tipa pečata Kaptola

Slika br. 4 - Arheološki nalazi
pod crkvom (2005, HRZ)

Slika br. 5 - crkva sv. Marije Magdalene s
historicističkim pročeljem, prije istraţnih
radova

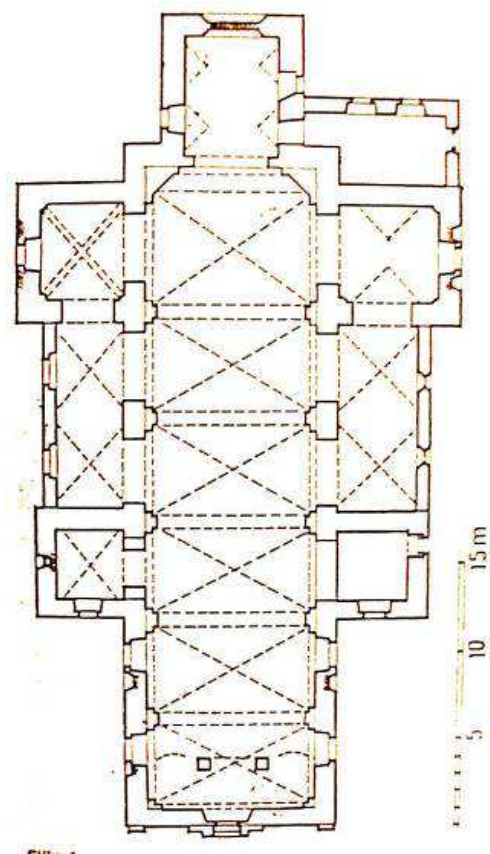

Slika br. 6 - zapadno pročelje nakon otucanja žbuke s pronađenim ulomcima portala i rozete

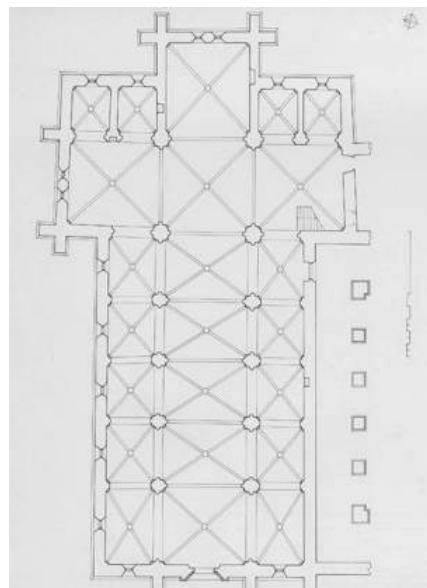

Slika br. 7 – sjeverno pročelje, rozeta između monofora

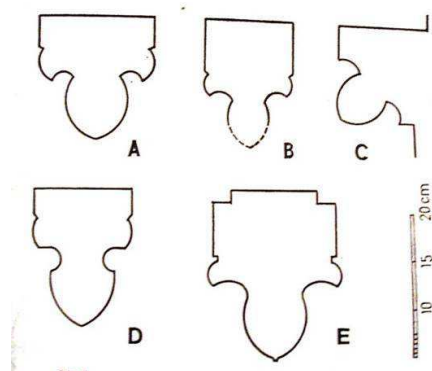

Slika br. 8 – tlocrt crkve sv. Marije Magdalene

Slika br. 9 – tlocrt cistercijske crkve
u Kostanjevici

Slika br. 10 – profilacija rebara svodova,
A- Medvedgrad, B- Našice, C- Kostanjevica,
D- Čazma, E- Ptuj

Slika br. 11 - cistercitska opatija u Belapatfalvi

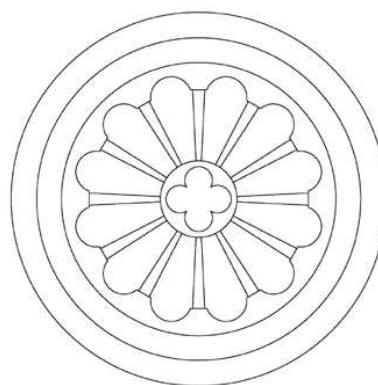
Slika br. 12 - pročelje cistercitske crkve u Belapatfalvi

Slika br. 13 - crkva u Belapatfalvi, pogled na svetište i transept

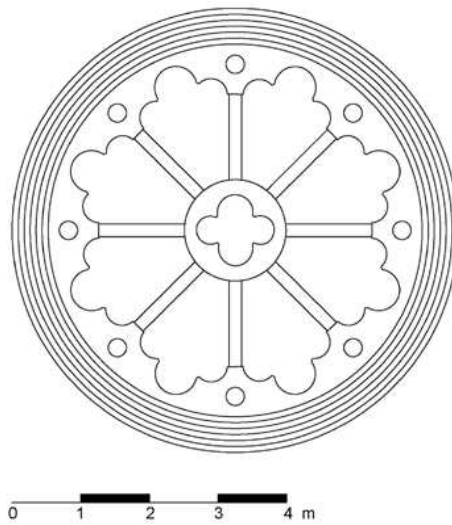
Slika br. 14 - portal crkve sv. Marije Magdalene (lijevo) i portal crkve u Belapatfalvi (desno)

0 1 2 3 m

Slika br. 15 - benediktinska crkva u Arači i pretpostavljena rekonstrukcija rozete na pročelju

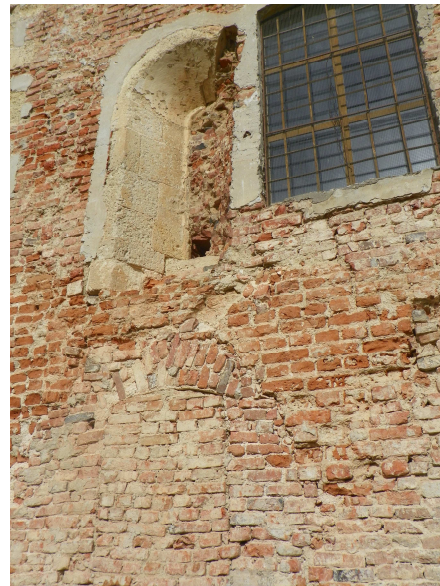

Slika br. 16 - Kraljevska kapela u Esztergomu, pročelje s rozetom i rekonstrukcija rozete na pročelju crkve sv. Marije Magdalene po analogiji s njom (IPU)

Slika br. 17 – kapela sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu

Slika br. 18 – pronađeni otvor na transeptu crkve sv. Marije Magdalene

Slika br. 19 – rozeta na pročelju kapele sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu (lijevo); rozeta na pročelju crkve sv. Marije Magdalene (desno)

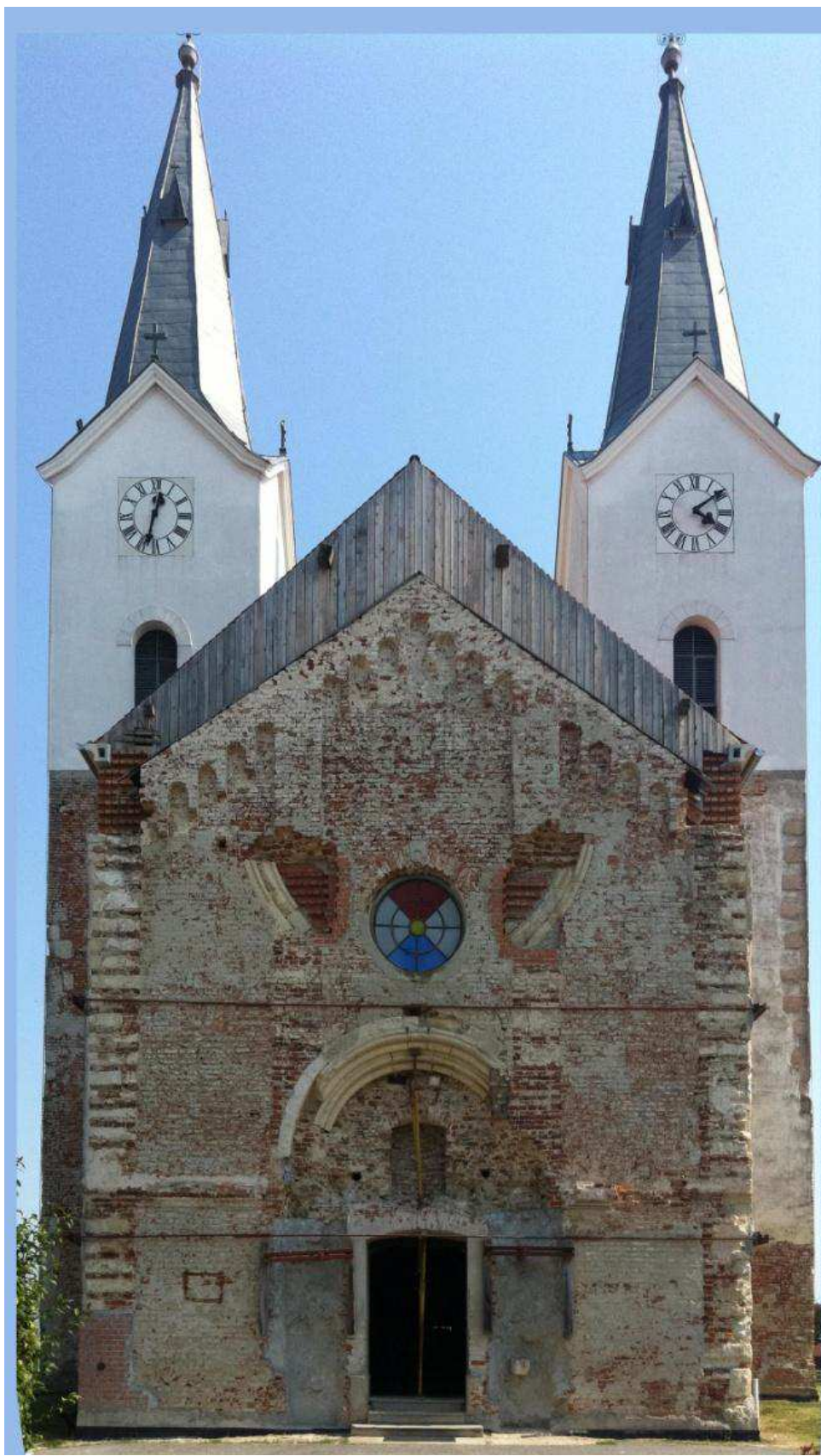

Slika br. 20 – unutrašnjost kapele sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu (lijevo)

Slika br. 21 – baza stupa u crkvi sv. Marije Magdalene

Slika br. 22 – zapadno pročelje crkve sv. Marije Magdalene

Slika br. 23 – sjeverno pročelje crkve sv. Marije Magdalene prije i nakon rekonstrukcije
romaničko-gotičkoga niza otvora

Slika br. 24 – južno pročelje crkve sv. Marije Magdalene, okulus između monofora (gore) i fragmenti dviju bifora na mjestu kasnijih baroknih otvora (dolje)

Slika br. 25 – transept crkve sv. Marije Magdalene

Slika br. 26 – istočni zid svetišta crkve sv. Marije Magdalene

Slika br. 27 – sondiranje istočne rozete

Slika br. 28 – sondiranje rozete na zapadnom pročelju crkve sv. Marije Magdalene, iznutra, površinski otvorena sonda s vidljivim spolijama

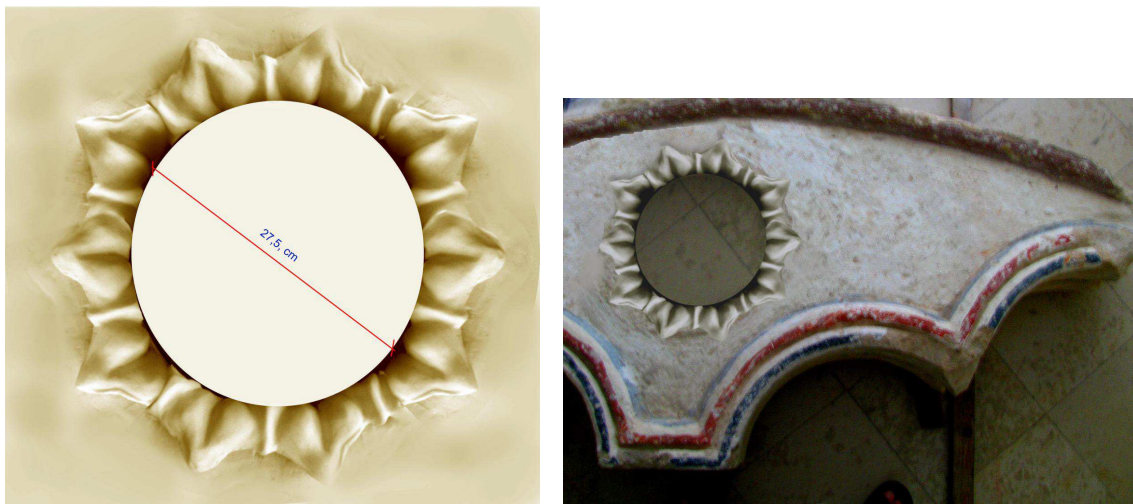

Slika br. 29 – kompletno otvorena sonda, zapadno pročelje iznutra, crkva sv. Marije Magdalene

Slika br. 30 – desno od okulusa spoj s baroknim svodom, zapadno pročelje crkve sv. Marije Magdalene, iznutra, detalj otvaranja

Slika br. 31 – računalna simulacija rekonstrukcije unutarnje dekoracije okulusa zapadne rozete

Slika br. 32 – tijekom radova rekonstrukcije kapitela

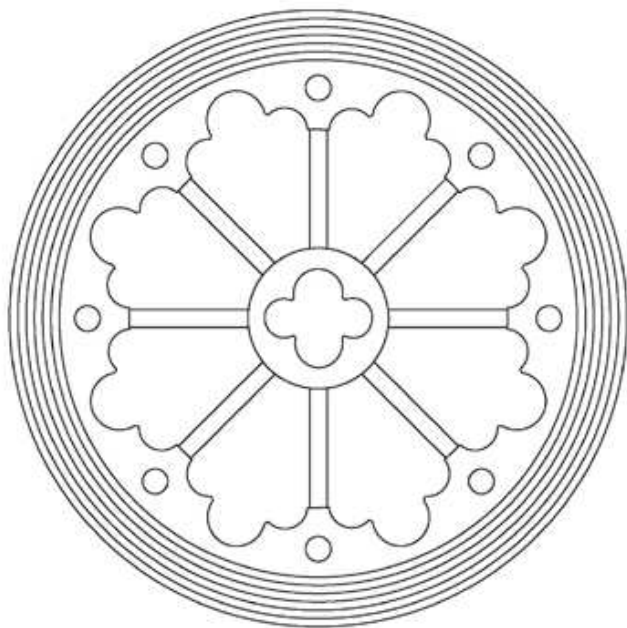

Slika br. 33 – rekonstrukcija velikoga kapitela, kapitelni niz portala? (lijevo) i rekonstrukcija maloga kapitela, kapitel stupa rozete? (desno)

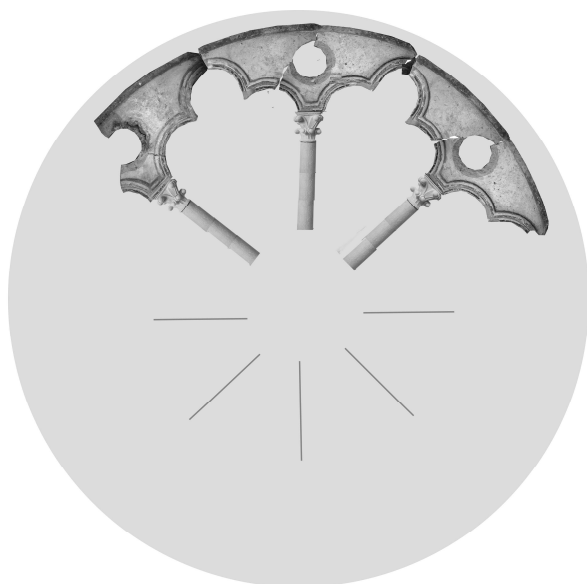

Slika br. 34 – mogući izgled stupa, kapitela (mali) i tranzene s dekoriranim okulusom (desno) i original nasuprot rekonstrukciji (lijevo)

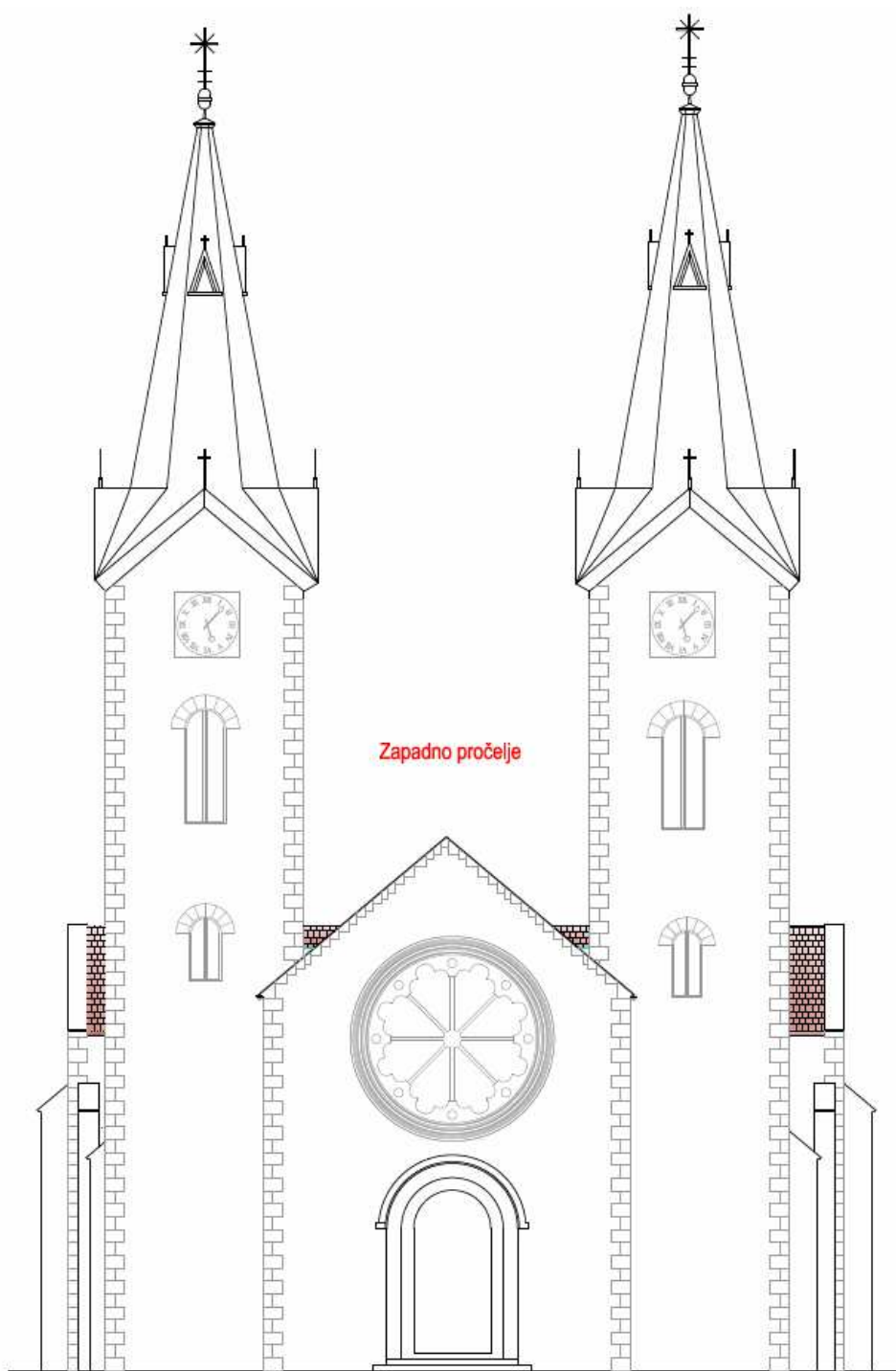

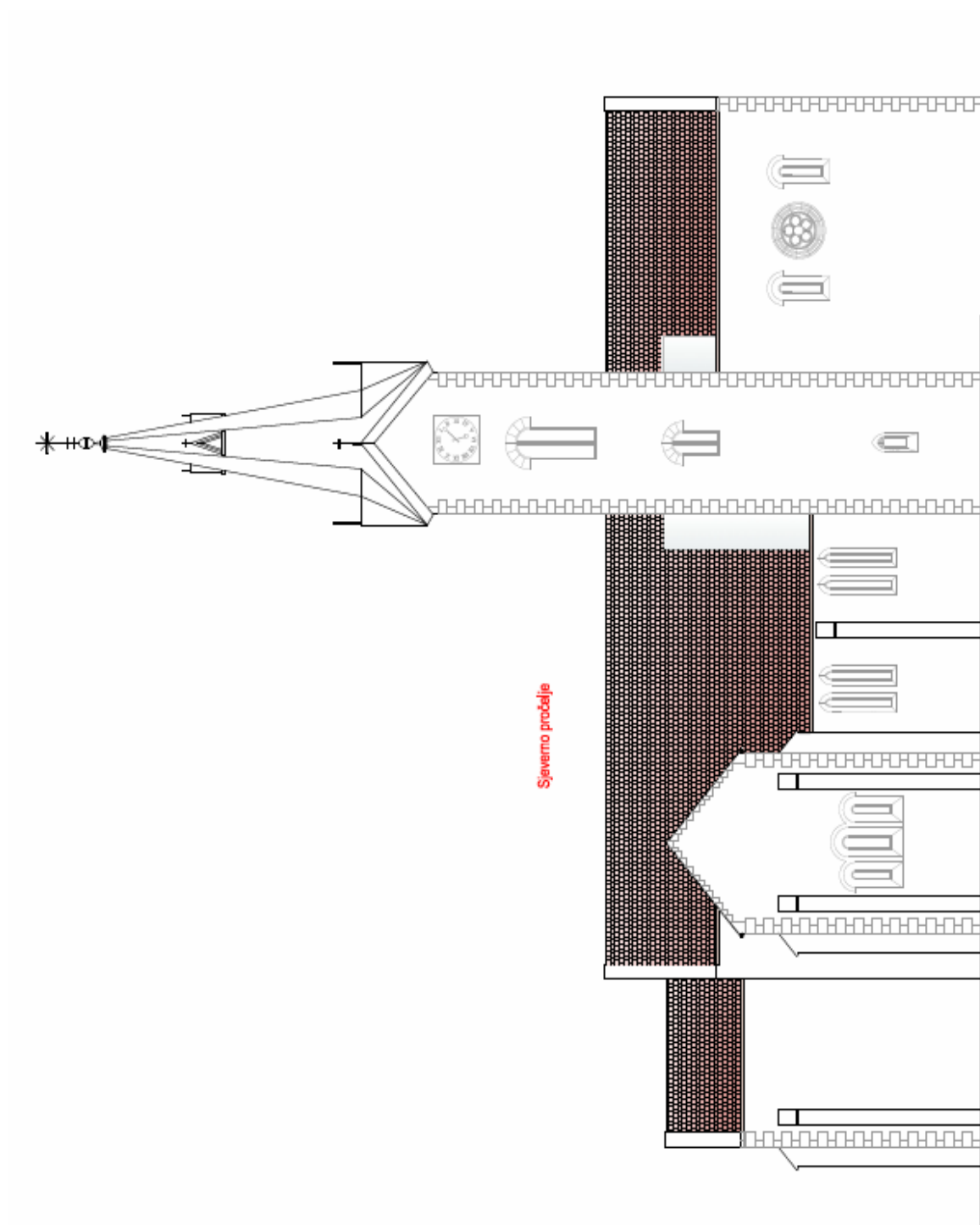
Slika br. 35 – mogući izgled rozete na zapadnom pročelju crkve sv. Marije Magdalene, prijedlog rekonstrukcije Instituta za povijest umjetnosti, 2001.

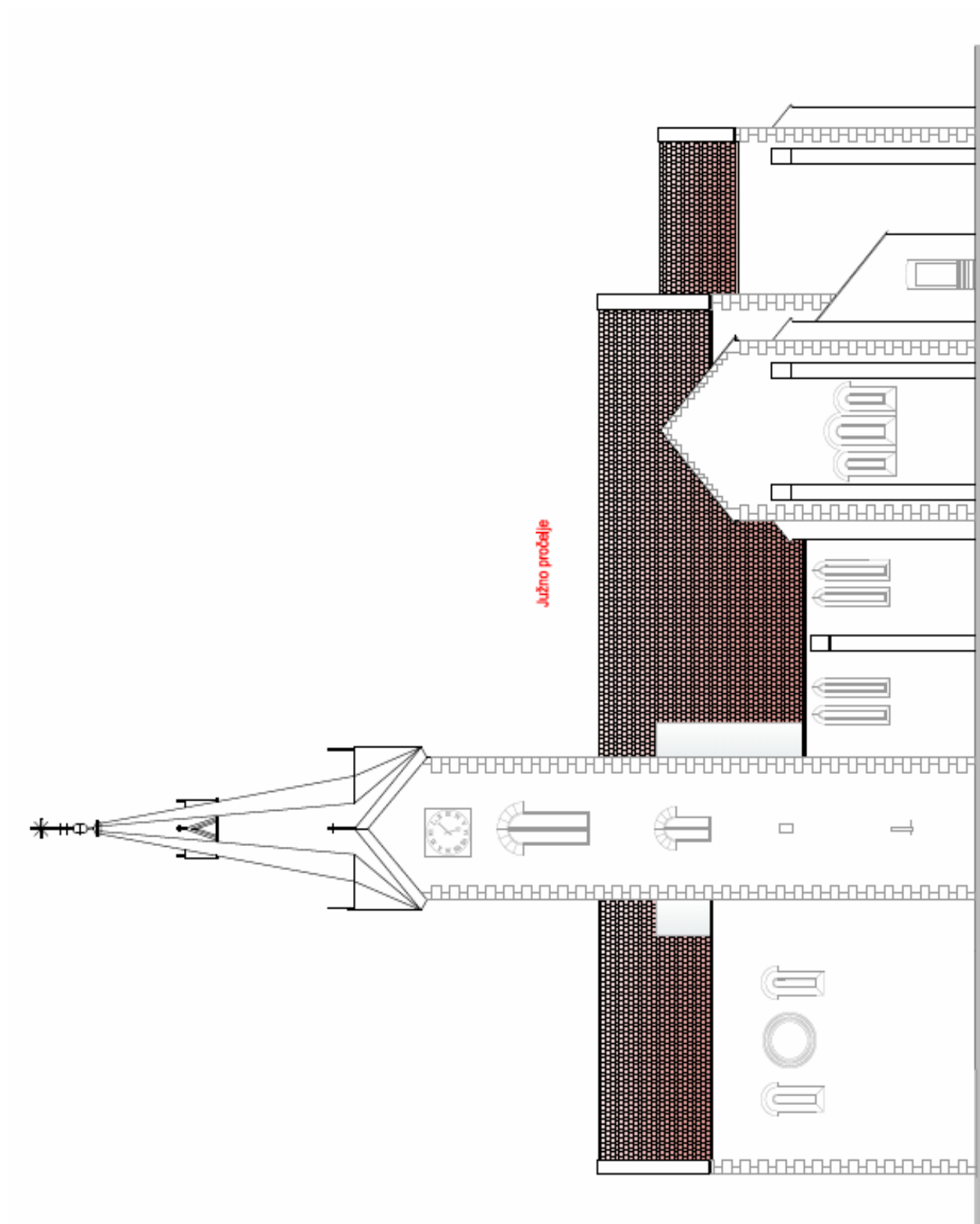
Slika br. 36 – mogući izgled rozete na zapadnom pročelju, prijedlog rekonstrukcije Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru, 2013.

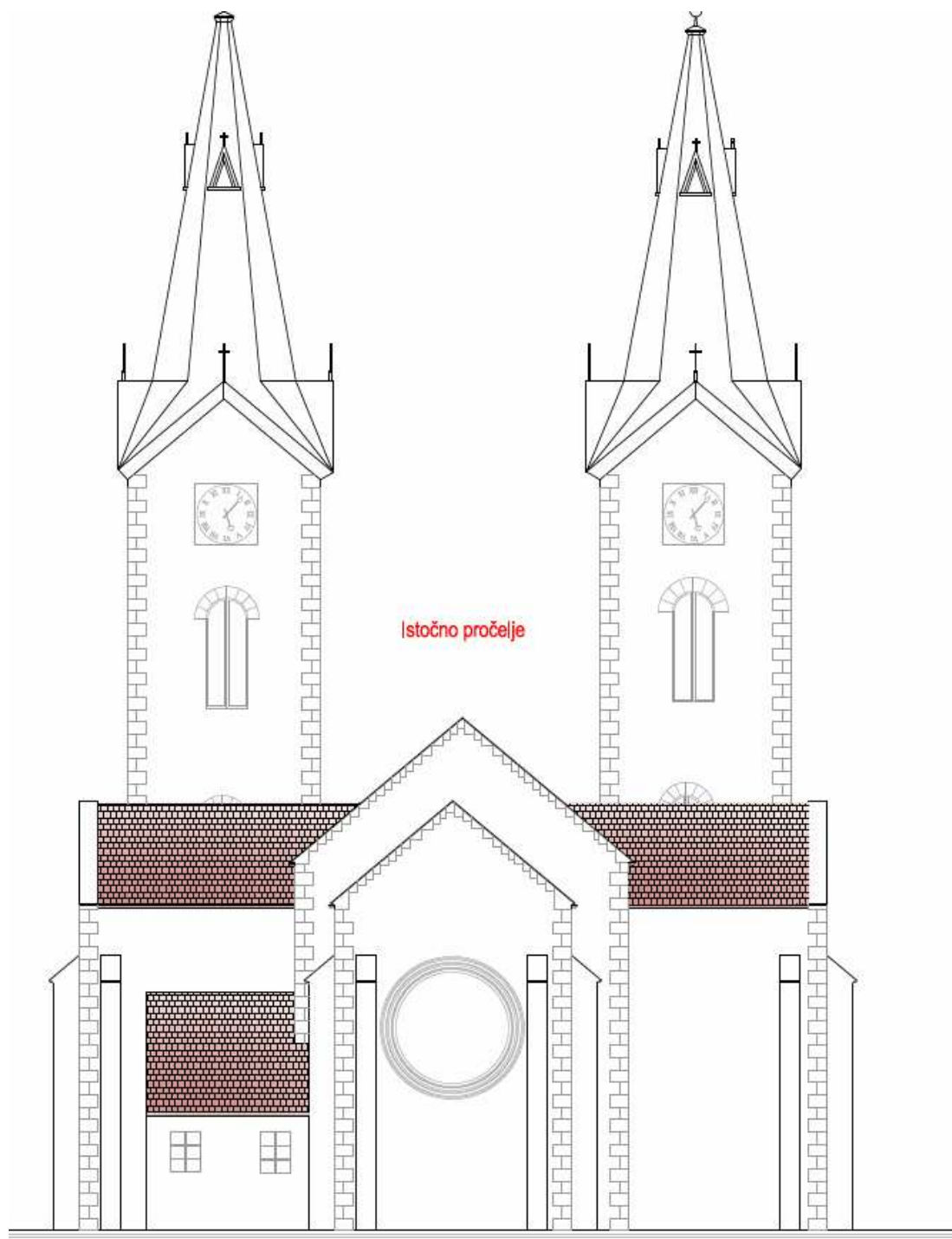
Slika br. 37 – prijedlog rekonstrukcije zapadnoga pročelja crkve sv. Marije Magdalene

Slika br. 38 – prijedlog rekonstrukcije sjevernoga pročelja crkve sv. Marije Magdalene

Slika br. 39 – prijedlog rekonstrukcije južnoga pročelja crkve sv. Marije Magdalene

Slika br. 40 – prijedlog rekonstrukcije istočnoga pročelja crkve sv. Marije Magdalene

Popis reprodukcija

1. Slika br. 1 - Zorislav Horvat, pretpostavljeni izgled srednjovjekovne crkve; izvor: HORVAT, Z. (1980.), *Dominikanska crkva u Čazmi*, „Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske“, 2, Zagreb
2. Slika br. 2 - Josip Stošić, povijesne etape izgradnje crkve, izvor: STOŠIĆ, J. (2001.), *Crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi*, „Čazma u prošlom mileniju, Zagreb
3. Slika br. 3 – crtež drugoga tipa pečata Kaptola, izvor: GULIN, A. (2001.), *Srednjovjekovni čazmanski kaptol i njegovi pečati*, „Čazma u prošlom mileniju, 51-69, Zagreb
4. Slika br. 4 - Arheološki nalazi pod crkvom, izvor: PLEŠE, T; AZINović-BEBEK, A. (2005.), *Arheološka istraživanja župne crkve Marije Magdalene u Čazmi*, „Radovi arheološkog zavoda, Opusc. Archaeol., 29, Zagreb
5. Slika br. 5 - crkva sv. Marije Magdalene s historicističkim pročeljem, prije istražnih radova, izvor: STOŠIĆ, J. (2001.), *Crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi*, „Čazma u prošlom mileniju“, Disput, Zagreb
6. Slika br. 6 - zapadno pročelje nakon otucanja žbuke s pronađenim ulomcima portala i rozete, izvor: fotografija: Irena Ravlić, 2014.
7. Slika br. 7 – sjeverno pročelje, rozeta između monofora, izvor: STEPINAC, D, STOŠIĆ, J. (2001.), *Crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi. Konceptija obnove i prezentacije s rezultatima istraživanja i dokumentacijom*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
8. Slika br. 8 – tlocrt crkve sv. Marije Magdalene, izvor: STEPINAC, D, STOŠIĆ, J. (2001.), *Crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi. Konceptija obnove i prezentacije s rezultatima istraživanja i dokumentacijom*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

9. Slika br. 9 – tlocrt cistercitske crkve u Kostanjevici, izvor: HORVAT, Z. (1980.), *Dominikanska crkva u Čazmi*, „Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske“, 2, Zagreb
10. Slika br. 10 – profilacija rebara svodova, izvor: HORVAT, Z. (1980.), *Dominikanska crkva u Čazmi*, „Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske“, 2, Zagreb
11. Slika br. 11 - cistercitska opatija u Belapatfalvi, izvor:
<http://nagyvofely.hu/belapatfalva/templomok>
12. Slika br. 12 – pročelje crkve u Belapatfalvi, izvor:
<http://nagyvofely.hu/belapatfalva/templomok>
13. Slika br. 13 – crkva u Belapatfalvi, pogled na svetište i transept, izvor:
<http://nagyvofely.hu/belapatfalva/templomok>
14. Slika br. 14 - portal crkve sv. Marije Magdalene, izvor: fotografija: Irena Ravlić, 2014.; portal crkve u Belapatfalvi, izvor: <http://bucsujaras.hu/belapatfalva/>
15. Slika br. 15 - benediktinska crkva u Arači i pretpostavljena rekonstrukcija rozete na pročelju, izvor: CEPETIĆ, M; GOSS, V.P. (2010.), *A Note on the Rose Window in Čazma and on the Presence of the Royal Workshops in Medieval Slavonia*, „Starohrvatska prosvjeta“, III-37, Zagreb
16. Slika br. 16 - Kraljevska kapela u Esztergomu, pročelje s rozetom i rekonstrukcija rozete na pročelju crkve sv. Marije Magdalene po analogiji s njom (IPU), izvor: CEPETIĆ, M; GOSS, V.P. (2010.), *A Note on the Rose Window in Čazma and on the Presence of the Royal Workshops in Medieval Slavonia*, „Starohrvatska prosvjeta“, III-37, Zagreb
17. Slika br. 17 – kapela sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu; izvor: MILETIĆ, D; VELJATO-FABRIS, M. (1987.), *Kapela sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu*, IKRO, Zagreb
18. Slika br. 18 – pronađeni otvor na transeptu, izvor: fotografija: Irena Ravlić, 2014.

19. Slika br. 19 – rozeta na pročelju kapele sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu, izvor: MILETIĆ, D; VELJATO-FABRIS, M. (1987.), *Kapela sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu*, IKRO, Zagreb; rozeta na pročelju crkve sv. Marije Magdalene, izvor: foto-grafija: Irena Ravlić, 2014.
20. Slika br. 20 – unutrašnjost kapele sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu, izvor: izvor: MILETIĆ, D; VELJATO-FABRIS, M. (1987.), *Kapela sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu*, IKRO
21. Slika br. 21 – baza stupa u crkvi sv. Marije Magdalene, izvor: fotografija: Irena Ravlić, 2014.
22. Slika br. 22 – zapadno pročelje crkve sv. Marije Magdalene, izvor: foto-dokumentacija Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru
23. Slika br. 23 – sjeverno pročelje crkve sv. Marije Magdalene prije rekonstrukcije romaničko-gotičkoga niza otvora, izvor: STEPINAC, D, STOŠIĆ, J. (2001.), *Crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi. Konceptija obnove i prezentacije s rezultatima istraživanja i dokumentacijom*, Institut za povijest umjetnosti
- sjeverno pročelje crkve sv. Marije Magdalene nakon rekonstrukcije romaničko-gotičkoga niza otvora, izvor: fotografija: Irena Ravlić, 2014.
24. Slika br. 24 – južno pročelje crkve sv. Marije Magdalene, okulus između monofora i fragmenti dviju bifora na mjestu kasnijih baroknih otvora, izvor: fotografija: Irena Ravlić, 2014.
25. Slika br. 25 – transept crkve sv. Marije Magdalene, izvor: fotografija: Irena Ravlić, 2014.
26. Slika br. 26 – istočni zid svetišta crkve sv. Marije Magdalene, izvor: foto-dokumentacija Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru

27. Slika br. 27 – sondiranje istočne rozete, izvor: foto-dokumentacija Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru
28. Slika br. 28 – sondiranje rozete na zapadnom pročelju crkve sv. Marije Magdalene, iznutra, površinski otvorena sonda s vidljivim spolijama, izvor: foto-dokumentacija Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru
29. Slika br. 29 – kompletno otvorena sonda, zapadno pročelje iznutra, crkva sv. Marije Magdalene, izvor: foto-dokumentacija Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru
30. Slika br. 30 – desno od okulusa spoj s baroknim svodom, zapadno pročelje crkve sv. Marije Magdalene, iznutra, detalj otvaranja, izvor: foto-dokumentacija Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru
31. Slika br. 31 – računalna simulacija rekonstrukcije unutarnje dekoracije okulusa zapadne rozete, izvor: foto-dokumentacija Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru
32. Slika br. 32 – tijekom radova rekonstrukcije kapitela, izvor: foto-dokumentacija Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru
33. Slika br. 33 – rekonstrukcija velikoga kapitela, kapitelni niz portala(?) i rekonstrukcija maloga kapitela, kapitel stupa rozete(?), izvor: foto-dokumentacija Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru
34. Slika br. 34 – mogući izgled stupa, kapitela (mali) i tranzene s dekoriranim okulusom i original nasuprot rekonstrukciji, izvor: foto-dokumentacija Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru
35. Slika br. 35 – mogući izgled rozete na zapadnom pročelju crkve sv. Marije Magdalene, prijedlog rekonstrukcije Instituta za povijest umjetnosti, 2001, izvor: STEPINAC, D, STOŠIĆ, J. (2001.), *Crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi. Konceptija obnove i*

prezentacije s rezultatima istraživanja i dokumentacijom, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

36. Slika br. 36 – mogući izgled zapadne rozete crkve sv. Marije Magdalene, prijedlog rekonstrukcije Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru, izvor: foto-dokumentacija Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru
37. Slika br. 37 – prijedlog rekonstrukcije zapadnoga pročelja crkve sv. Marije Magdalene, izvor: foto-dokumentacija Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru
38. Slika br. 38 – prijedlog rekonstrukcije sjevernoga pročelja crkve sv. Marije Magdalene, izvor: foto-dokumentacija Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru
39. Slika br. 39 – prijedlog rekonstrukcije južnoga pročelja crkve sv. Marije Magdalene, izvor: foto-dokumentacija Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru
40. Slika br. 40 – prijedlog rekonstrukcije istočnoga pročelja crkve sv. Marije Magdalene, izvor: foto-dokumentacija Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru

Bibliografija

1. ARHIĐAKON, T. (2003.), *Historia Salonitana*. Književni krug, Split
2. BARIČEVIĆ, D (1991.), *Barok u crkvi sv. Marije Magdalene u Čazmi – oltari, propovjedaonica, orgulje*, „Župna crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi – spomenik kulture „O“ kategorije“, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
3. BASIC, I. (2006.), *O pokušaju ujedinjenja zagrebačke i splitske crkve u XIII stoljeću*, „Pro Tempore: Časopis studenata povijesti“, 3: 25-43, Zagreb
4. BUTURAC, J. (1976.), *Iz povijesti Čazmanskog kaptola*, „Čazma u prošlosti i danas“, 65-79, Čazma
5. CEPETIĆ, M; GOSS, V.P. (2010.), *A Note on the Rose Window in Čazma and on the Presence of the Royal Workshops in Medieval Slavonia*, „Starohrvatska prosvjeta“, III-37: 183-191, Zagreb
6. DUJMOVIĆ, D; JUKIĆ, V. (2010.), *The „Koloman Renaissance“ in North Western Croatia – An Unfinished Project*, „Starohrvatska prosvjeta“, III-37: 171-182, Zagreb
7. FARLATI, D. (1775.), *Illyricum Sacrum*, V. Venetiis,
8. GÁL, L. (1929.), *L' architecture religieuse en Hongrie du XI an XIII siecle*, Paris
9. GOSS, V.P. (2007.), *Bishop Stjepan II and Herceg Koloman and the Beginnings of the Gothic in Croatia*, „Hortus Artium Medievalium, 13/1: 211-224, Zagreb
10. GOSS, V.P. (2008.), *Renesansa 12. stoljeća i Hrvatska*, „Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske. Zbornik dana Cvite Fiskovića, II: 417-426, Zagreb
11. GULIN, A. (2001.), *Srednjovjekovni čazmanski kaptol i njegovi pečati*, „Čazma u prošlom mileniju, 51-69, Disput, Zagreb
12. GULIN, A. (2001.), *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli. Loca credibilia sjeverne i središnje Hrvatske*. Golden marketing, Zagreb

13. HORVAT, A. (1979.), *O crkvi sv. Marije Magdalene u Čazmi*, „Čazma u prošlosti i danas, Zbornik radova čitanih na simpoziju o 750. obljetnici osnivanja Čazme“, 137-151, Čazma
14. HORVAT, Z. (1980.), *Dominikanska crkva u Čazmi*, „Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske“, 2: 4-19, Zagreb
15. KOŽUL, S. (1999.), *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*. Prometej, Zagreb
16. KRASIĆ, S. (1997.), *Dominikanci. Povijest Reda u hrvatskim krajevima*. Hrvatska dominikanska provincija: Nakladni zavod Globus, Zagreb
17. KRČELIĆ, B.A. (1770.), *Historiarum cathedralis ecclesiae Zarabiensis*, Zagreb
18. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, I. (1891.), *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah: javnih i privatnih sgradah i.t.d. u Hrvatskoj i Slavoniji*. Knjižara Jugoslavenske akademije, Zagreb
19. MATIJEVIĆ-SOKOL, M. (2011.), *Prozopografska crtica o zagrebačkom biskupu Stjepanu II (1225.-1247.)*, „Zbornik Nikše Stančića“, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Odsjek za povijest i Zavod za hrvatsku povijest – FF press, 55-64
20. MILETIĆ, D; VELJATO-FABRIS, M. (1987.), *Kapela sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu*, IKRO, Zagreb
21. PERIĆ, O; MATIJEVIĆ-SOKOL, M. (2003.), *Toma Arhiđakon. Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, Književni krug, Split
22. PLEŠE, T. (2005.), *Čazma – crkva sv. Marije Magdalene*, „Hrvatski arheološki godišnjak“, 2: 97, Zagreb
23. PLEŠE, T; AZINOVIC-BEBEK, A. (2005.), *Arheološka istraživanja župne crkve Marije Magdalene u Čazmi*, „Radovi arheološkog zavoda, Opvsc. Archaeol., 29: 287-306, Zagreb
24. REY, R. (1934.), *L'art gothique du Midl de la France*, Paris

25. STOŠIĆ, J. (2001.), *Crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi*, „Čazma u prošlom mileniju“, 69-72, Disput, Zagreb
26. STOŠIĆ, J. (1991.), *Crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi – spomenik arhitekture*, „Župna crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi – spomenik kulture „O“ kategorije“, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
27. SZABO, Đ. (1916.), *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*. Biblioteka: Slavonica, Zagreb
28. ŠTRK, V. (2001.), *Povijesna kronologija Čazme (1094.-1606.)*, „Čazma u prošlom mileniju“, 21-50, Disput, Zagreb
29. ŠTRK, V. (2006.), *O problemu vremena i mjesta ukopa slavonskog hercega Kolomana u Čazmi*, „Rusan; Časopis za književnost, kulturu i druga društvena zbivanja“, 1: 101-106, Bjelovar
30. ŠTRK, V. (2012.), *Posjedi i crkva Zbornog kaptola sv. Duha u Čazmi 1232.-1549: izložba*. Centar za kulturu, Gradski muzej, Čazma
31. VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, D. (2009.), *Dominikanci u kontinentalnoj Hrvatskoj*, „Dominikanci u Hrvatskoj. Katalog izložbe“, 32-51, Zagreb

Popis arhivskih izvora

1. N.N. (2012.), *Izvješće – Istražni restauratorski radovi na romaničkoj rozeti istočnog i zapadnog pročelja, te kamenim bridnim klesancima zapadnog pročelja*, arhiva Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru
2. N.N. (2013.), *Izvješće II. Istražni restauratorski radovi na romaničkoj rozeti zapadnog pročelja i ostacima klesanaca iz Muzeja*, arhiva Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru
3. N.N. (2013.), *prijedlog rekonstrukcije crkve sv. Marije Magdalene u Čazmi*, foto-dokumentacija Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Bjelovaru
4. STEPINAC, D, STOŠIĆ, J. (2001.), *Crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi. Konceptija obnove i prezentacije s rezultatima istraživanja i dokumentacijom*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb